

אמונת עֵתִיךְ

"אמונת — זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)
"שמאמין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים
יט).

גליון מס' 35
אייר — סיון תש"ס

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

אינטרנט
www.toraland.org.il
דואר
mahon@inter.net.il

בהוצאת
מכון התורה והארץ
כפר דרום — חבל עזה
טל. 07-6847325
פקס. 07-6847055

עורך:
הרב יואל פרידמן

מערכת:
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב גבריאל קדוש
הרב דורון ותקין

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

©

כל הזכויות שמורות

ISSN 0793 — 4262

סדר ועימוד
א"א 07847761

דפוס חמד בע"מ, ירושלים
כל הזכויות שמורות

תוכן

		מאמר מערכת
		ברית העומר
5	הרב גבריאל קדוש	
		הגות
		האומנם נוסף למכור?
8	הרב עזריאל אריאל	
		מאמרים
		ספקות בנתינת מעשר (ג')
12	הרב יואל פרידמן	
		ביטול באחד ומאה או שאלה
17	הרב אהוד אחיטוב	
		פיתוח שטח בשמיטה
21	הרב עזריאל אריאל	
		לקיטת מתנות עניים ע"י גבאי צדקה
24	הרב יעקב אפשטיין	
		פסקי הלכה
		הלכות תולעים
37	הרב יגאל הדאיה	

רשימת המשתתפים בקובץ (לפי סדר א' ב'):

מכון התורה והארץ	הרב אהוד אחיטוב
מכון התורה והארץ	הרב יעקב אפשטיין
רב היישוב עטרת	הרב עזריאל אריאל
רב היישוב גדיד	הרב יגאל הדאיה
רב היישוב גני-טל, מכון התורה והארץ	הרב גבריאל קדוש
מכון התורה והארץ	הרב יואל פרידמן

הרב גבריאל קדוש

ברית העומר

מצוות הבאת העומר נכרכה בתורה עם מצוות ספירת העומר, וכן נאמר (ויקרא

כג, טו):

"וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה. עד ממחרת השבת השביעת תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה לה'".

לקשר זה יש משמעות הלכתית רבה לגבי תוקף מצוות ספירת העומר כיום, האם היא מדרבנן, מכיוון שלא מתקיימת מצוות הבאת העומר. או שהספירה היא מדאורייתא וזו מובאת יחד עם הבאת העומר כדי לציין את זמן קיום מצוות הספירה.

מלבד העניין ההלכתי יש בכריכת מצוות הבאת העומר ומצוות הספירה יחד, ביטוי עמוק ליסודות אמונתנו ובחירתנו כעם המקבל תורה בארץ ישראל. מצוות העומר קיבלה חשיבות מיוחדת בדברי חז"ל, ומצווה זו נקשרה לעניינים חשובים ונשגבים ובזכותה ניצלו ישראל. במדרש (מ"ר ויקרא כח) מובא בשם רבי יוחנן:

"לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען הה"ד (בראשית יז) ונתתי לך ולזרעך אחריו ע"מ ואתה את בריתי תשמור ואיזה זה מצות העומר".

ירושתנו את ארץ ישראל היא בזכות מצוות העומר. וחז"ל ממשיכים לגלות לנו שבזכות מצוות העומר נצלו בימי גדעון, חזקיה, יחזקאל ובימי המן כאשר הגיע להוביל את מרדכי על הסוס ראה שתלמידיו עוסקים במצוות העומר ויום ט"ו בניסן היה והתעניין המן בלימודם "אמרו לו במצות העומר שהיו ישראל מקריבין במקדש ביום הזה... אמר להון קומו דנצחו עשרת מנכון לעשרת אלפים קנטריא דכספא".

כיצד ניתן להבין את דברי חז"ל הללו? מה מעלתה המיוחדת של מצוות הבאת העומר שבזכותה יורשים אנו את הארץ, ניצלו גדולי עולם ועם ישראל בימי מרדכי ואסתר?

המהר"ל כותב (אור חדש עמ' קפב):

"וכך אמרו במדרש (ויקרא רבה כח, ב ג) אמר ר' בנוהג שבעולם אדם לוקח ליטרא של בשר מן השוק כמה יגיעות כמה צער הוא מצער עד שיבשלה והבריות ישנים על מטותיהם והקב"ה משיב ומעלה עננים ומגדל צמחים ומדשן את הפירות ואין נותנין לו רק שכר העומר הה"ד והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן (ויקרא כג, י) מפני שאנו מביאין העומר שאנו מקבלין הש"י לאלוה שהוא מנהיג את העולם הטבעי כי הוא אדון הטבע ולפיכך אנו מביאין אליו את העומר מצד זה ראוי שיהיה הקב"ה מנהיג

עולמו שלא ימסר ישראל להריגה ויהיה נשאר קיים מנהגו של עולם אף כי אין כאן נס נגלה כמו שהיה בקריעת ים סוף ושאר הניסים.

קרבת העומר מבטא את ההנהגה הטבעית של הקב"ה בעולם, ומצדנו את ההכרה המלאה שלנו שאנו מלאי אמונה בהקב"ה שהוא מנהיג העולם. העומר מבטא את הניסיות שבטבע שמגלה את האלוקיות בבריאה.

חיבורנו לארץ ישראל הוא חיבור טבעי מיסוד הבריאה, אך חיבור זה הוא חיבור אלוקי בהנהגתו של הקב"ה בעולם. נמצאנו למדים שבזכות מצווה זו זכינו לירש את הארץ, כי בראיה חיצונית ארץ ישראל היא ארץ טבעית אך במבט אלוקי היא "ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא, יב), ארץ שהקב"ה משרה שכינתו בה. וזוהי בדיוק משמעותה של מצוות העומר: הגילוי האלוקי המתגלה בטבע, הבאת קרבן עשוי מאכל טבעי כשעורים; וכן כותב המהר"ל (שם):

"ולפיכך נתן הארץ לאברהם בשביל זה שהיה מקבל אדנותו יתברך ומפני כי הנהיג העולם בשם אדון וישראל מקבלין אדנות שלו במה שהם מביאים את העומר אל ה' יתברך".

ההצלה בימי מרדכי הייתה הצלה טבעית, שהרי מדובר בהסתר ושם ה' לא נזכר במגילה, כדוגמת העומר שעניינו הטבעי רחוק מעניין רוחני, אך מצוות העומר מחברת ומגלה בו את העניין האלוקי.

וכדברי המהר"ל (שם):

"וכאשר רצה המן לעקור את ישראל לא היה יכול מפני שאנו מביאין העומר שאנו מקבלין הש"י לאלוה שהוא מנהיג את העולם הטבעי כי הוא אדון הטבע ולפיכך אנו מביאין אליו את העומר מצד זה ראוי שיהיה הקב"ה מנהיג עולמו שלא ימסר ישראל להריגה ויהיה נשאר קיים מנהגו של עולם אף כי אין כאן נס נגלה כמו שהיה בקריעת ים סוף ושאר הניסים".

מצוות ספירת העומר היא בעצם החיבור בין עבדות מצרים לבין עבדות ה' במתן תורה, עבדי ה' ולא עבדי מצרים, "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים". (שמות י, ז).

בספירת העומר מתגלה העניין המיוחד של ישראל כעם ה', למרות שאין הבדל בין ישראל לבין העמים, מהבחינה החיצונית, אך הבחירה בנו היא בחירה אלוקית אשר באה לידי ביטוי בקבלתנו את התורה. ספירת העומר מצדנו היא מכשירה אותנו למדרגה של קבלת התורה, והטבע שלנו מקבל את המימד האלוקי שלו.

וכן מצאנו בספר עקדת יצחק (שער סז):

"כי בתחלת ענינם ממחרת יום ראשון של פסח הביאו את קרבן העומר, שהוא הלכה למשה מסיני שבא מן השעורים והיה זה להודיע שאם כבר יצאו ישראל מכלל כל האומות שנחשבו לתבן או קש או לקוצים כסוחים, ובאו לכלל תבואה, הנה עדיין היו במדרגת השעורים שהוא מאכל משותף

□□ □□□□ □□□□□□

לאדם ולסוסים ולרכש. אמנם עדיין לא באו לכלל שלימותם המיוחד
הנמשל לחטים שהוא מאכל האדם בייחוד".
נמצאנו למדים שחיבור מצוות הבאת העומר וספירת העומר עניין אחד להם
הטמן בתוכו את מעלת וחשיבות העומר.
"ברוך אלוקינו שהבדילנו מן הטועים ונתן לנו תורת אמת!"
בחוברת זו מאמרים בנושא השמיטה המתקרבת אלינו, חלקו האחרון של
המאמר העוסק בספקות במעשר עני, מאמר בנושא חלה והצעה חדשנית לנתינת
מתנות עניים.

המערכת

הרב עזריאל אריאל

האומנם נוסף למכור?

שנת השמיטה מתקרבת. שישה חודשים חלפו מאז החלה השנה השישית, ועוד שבעה חודשים נותרו עד לתחילתה של שנת השבע. כבכל ערב שמיטה, מתחדש הפולמוס אודות היתר המכירה. נראה שהשמיטה הקרובה, שנת תשס"א, מעלה שאלות חדשות והרהורים חדשים: לא על הביסוס ההלכתי של היתר המכירה, שדומה שכבר התברר כדבעי, אלא על מה שמתחייב מתוך שינויים רבים שחלו במציאות.

א. המצב בעבר

בזמן שבו הונהג היתר המכירה, החל משנת השמיטה תרמ"ט, היה ברור שהמשמעות של שביתה מלאה בשמיטה היא סכנה קיומית ליישוב בארץ. לא היה שום בסיס כלכלי אחר לקיומן של המושבות הצעירות בארץ מלבד החקלאות. מכיון שכך כתב מרן הרב קוק זצ"ל בסוף המבוא ל"שבת הארץ":

"ומה שהמצב גורם ומכריח להקל ולהפקיע, אשר אי לאו הכי תתבטל - או אפילו תתעכב - התרחבות יישוב ארצנו הקדושה; חלילה לומר לבחור בזה במידת חסידות להחמיר, במקום שיש פנים להקל בפרטי המצוות, ולגרום על ידי חומרא זו קולא נוראה של ביטול ופחת ממצוות ישיבת ארץ ישראל, השקולה כנגד כל המצוות..."

ומתוך כך מסיק מרן הרב זצ"ל שההיתר הוא:

"דווקא במקום הדחק, ובמה שנוגע לעיקר קיום היישוב".

ואכן כך היה המצב בתקופה שלפני קום המדינה.

לאחר קום המדינה, נעשה היתר המכירה הכרח גדול בהרבה. לא רק קיומו של יישוב זה או אחר עמד על כפות המאזניים, וודאי שלא רק פרנסתו של החקלאי הבודד; אלא המדינה כולה. בתקופת הצנע, כאשר היה חסר במדינה לחם לאכול ובגד ללבוש, ועיקרו של היצוא התבסס על תוצרת חקלאית - הפכה שאלת השמיטה לשאלה קיומית ברמה הלאומית. גם בעשור השני לקיומה של המדינה, עם שהמצב הכלכלי השתפר, עדיין היה זה עניין קיומי. היצוא החקלאי היה אז כשליש מסך כל היצוא של המדינה. ובלי זה, מאין ניתן יהיה לקנות נשק לצבא ההגנה לישראל מבלי להיות תלוי יותר מידי בנדבותיהם של הגויים אשר מעבר לים, עם התלות המדינית והבטחונית הכרוכה בכך? כיצד אפשר היה להתכונן כראוי למלחמת הישע של ששת הימים ולצאת אליה גם נגד כל העולם, ללא מידה סבירה של עצמאות כלכלית? על כן לא היה ספק בנחיצותו של היתר המכירה כדי לאפשר את המשך הפעילות החקלאית גם בשנת השמיטה ובשנים שלאחריה.

ב. המצב הכלכלי כיום

מאז תם העשור השני לקיומה של המדינה, חלפו עוד שלושה עשורים. מבנהו של המשק הישראלי השתנה לבלי הכר. אמנם היקף השטחים המעובדים

הלך ועלה כל הזמן; אמנם כמות היבולים השנתית הלכה ועלתה בקצב מהיר; אמנם היצוא החקלאי הלך וגבר, הן בכמות והן במחירים; אבל משקלה הכולל של החקלאות בכלכלת המדינה - פוחת והולך בקצב מהיר. אם לפני שלושים וחמש שנה, עמד היצוא החקלאי על 30% מסך כל היצוא, ואך לפני עשור עמד היצוא החקלאי על 10% מסך כל היצוא, הרי שכיום הוא עומד על 3.5%, ומשקלו הולך ויורד. אם לפני עשר שנים היוותה החקלאות כ-5% מן התל"ג של המדינה, הרי שהיום היא עומדת על 2% בלבד. אם לפני עשר שנים עמד מספר המועסקים בחקלאות על 7% מהאוכלוסייה במדינה, הרי שהיום הוא עומד על 3% בלבד. היום, רוב המועסקים בחקלאות הם עובדים זרים. ומכאן שהגברת היצור החקלאי לא תסייע רבות בפתרון בעיות התעסוקה של מדינת ישראל, אלא תפתור את בעיות האבטלה בתאילנד...

מספרים אלו, המדברים על 3% מן התל"ג ו-3.5% מן היצוא, אינם כוללים רק את מה שאסור בשמיטה. הם כוללים גם ענפים ומגזרים שאין אתם שום בעיה בשמיטה, כמו: גידול בעלי חיים וחקלאים במגזר הערבי. כמו כן הם כוללים גידולים שניתן לגדל אותם בשמיטה מבלי להזדקק לפתרונות דחוקים, כגון: גידול במצע מנותק. בחלק אחר מן הגידולים, אמנם אין דרך לגדל אותם בשנת השמיטה, אבל השבתת הענף לשנה אחת לא תחייב השבתה שלו לשנים הבאות. מכל זה עולה, שהמשמעות הכלכלית של השביתה בשמיטה אינה כה קשה מבחינה קיומית כפי שהיה בעבר.

יתירה מזאת, גם אם תהיה פגיעה בחקלאות כתוצאה מן השביתה בשמיטה, אין פירושו של דבר שכל מי שיעזוב את החקלאות יהפוך להיות מובטל במשך כל ימי חייו. ישנם ענפים אחרים במשק הישראלי המשוועים לעוד בעלי יוזמה ולידיים עובדות, כאשר הערך המוסף שלהם לכלכלת המדינה עולה בהרבה על החקלאות.

ג. מדיניות הממשלה

מן השיקולים הללו, ישנה עמדה הגורסת כי תם עידן החקלאות במדינת ישראל. הרי יותר משתלם להשקיע בהיי-טק, להרוויח הרבה, ובכסף הזה לקנות תוצרת חקלאית ממדינות אחרות במחיר הרבה יותר זול ממדינות אחרות. מחיר העגבניות בעזה, המלפפונים במשולש, התמרים ביריחו, פירות ההדר במרוקו, פירות הקיץ ברומניה, החצילים בסוריה, תפוחי האדמה ברוסיה והחיטה בקנדה - זולים בהרבה ממה שאנו מגדלים בארץ תוך התמודדות עם שנות בצורת תכופות, מצוקת מים, אסונות טבע וקשיים אחרים. ואכן כך כותב השר שמעון פרס בספרו על המזרח התיכון החדש.

הקו הזה מנחה את מדיניותה של הממשלה בתחום החקלאות מאז שנת השמיטה הקודמת. הסכמי פאריס, שנחתמו עם רשות האוטונומיה, הסירו את ההגבלות על שיווק תוצרת חקלאית מערביי י"ע. מן הסיבה הזאת, יש כאלה שאינם רואים בעיה של ממש במסירת שליש ממקורות המים של המדינה לנשיא

אסאד, ואת השליטה של מה שנותר הם מוכנים למסור ללא קושי לידי של הוד מעלתו, נשיא האוטונומיה... ועתה מובן מדוע בשעה של מחסור חמור במים מקצצים עשרות אחוזים ממכסות המים של החקלאים, בעוד שלא מטילים כל הגבלה על צריכת מים במגזר העירוני (וזאת מעבר לשיקול הפוליטי, שלא לגרום לתושבי צפון תל-אביב לחוש מחסור במים; מה שעלול להביא אותם להצביע "נגד" במשאל העם בעניין רמת הגולן...).

במצב כזה, בו המדינה עצמה נוקטת מדיניות המכריזה על כך שאינה רואה בחקלאות ערך לקיומה, מדוע עלינו לוותר על שמירה מלאה של השמיטה כדי לקיים את אותה חקלאות, שאינה נחוצה עוד במידה מכרעת לקיומה של המדינה?

ד. החקלאות כערך

החקלאות היהודית בארץ ישראל הגיעה לרגע של אמת. אם נביט בה דרך "החור של הגרוש", יש בהחלט דברים יותר מכניסים. מבחינה כלכלית גרידא, יתכן שכדאי לוותר בהדרגה על ענפים רבים, ולהעבירם לארצות חוץ, כאשר החקלאים יעברו למקצועות יותר רווחיים. אלא שכאן אנו מגיעים אל שאלת השאלות: לשם מה יש צורך בחקלאות? האם החקלאות היא רק ענף הכנסה? האם העץ, הניטע באדמה, הוא רק "מכונה להדפסת כסף"? האם הציונות היא רק מציאת מקורות פרנסה לכמה יהודים? האם אין שום ערך לאחיזה באדמה ולתקיעת שורשים עמוקים בתוכה? האם לאחר למעלה ממאה שנות ציונות ומאה ועשרים שנות התיישבות, יתברר שהחלום הציוני לא היה אלא להעביר את האחיזה בקרקע אל השכנים מסביב, כאשר עם ישראל יתרכז בכמה גורדי שחקים המנותקים מן הקרקע?

יתירה מזאת, האם ישנה מדינה אחת בעולם המתייחסת בצורה כה מזלזלת אל החקלאות? במדינות רבות באירופה, החקלאות מסובסדת ב-30%. ישנן מדינות בהן היא מסובסדת ב-60%. ולא מדובר במדינות נחשלות. מדוע כאן, במדינת ישראל, לא מבינים מה שמבין כל גוי באירופה, שעבודת אדמה זה משהו שהוא יותר מסתם ענף כלכלי? מדוע כל עם ולשון מבינים מהי אחיזה של עם ואדם באדמתו, ודווקא עם ישראל - עליו נאמר "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" - אינו מבין? האם לא עלינו זועק ישעיהו: "ידע שור קוניה וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע עמי לא התבונן"?

לא. לא נוכל לתת את ידינו למהלך "פוסט ציוני" זה. לא נרצה לסייע למה שמאיים לנתק את שורשיו של עם ישראל השב לארצו. אולם, גם אם נחליט להמשיך ולהשתמש ב"היתר המכירה", האם אין זה דומה לאותו יהודי שנדרש להשליך את חפציו מן הספינה המאיימת לטבוע, ולא מצא לנכון להשליך אלא את התפילין?

שינוי המדיניות הממשלתית ביחס לחקלאות, מביא לידי ביטוי נוסף את המשבר הערכי בו שרויה הציונות. הניסיון להפוך את עם ישראל מחבורת נוודים

לעם מושרש בארצו, דומה שהצמיח בסופו של דבר תהליך הפוך. ניניהם של מייבשי הביצות הופכים את נחלת אבותיהם לנדל"ן, ואדמות נהלל ותל-עדשים עוברות לאט ובהתמדה לשכנים מתמרה ומדבורייה. התברר שלא ניתן לבסס את הקשר שבין עם ישראל לנחלת אבותיו על בסיס טבעי, ככל העמים. כל עם נקשר אל ארצו על ידי בנין ונטיעה, ואף על ידי חשיפה ושימור של מה שהותירו הדורות הקודמים. אצל עם ישראל לא יכול להיווצר קשר דומה, לקנות את הארץ על ידי בנין ונטיעה, היסטוריה וארכיאולוגיה. הארץ אינה שלנו, אלא של הקב"ה. ואנו, אין אנו אלא גרים ותושבים עמו על אדמת קדשו. רק כשלוננו של הניסיון ליצור קשר טבעי ככל העמים בין העם לבין הארץ, יכול להסביר תופעות ייחודיות בעוצמתן כמו הירידה מן הארץ ונכונות למסור חלקים גדולים ומרכזיים ממנה לידי זרים תמורת פיסת נייר. את הקשר לארץ לא ניתן לבסס על שום יסוד אחר, מלבד הציווי הא-להי המלווה אותנו מאז ימי של אברהם אבינו: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואענך לגוי גדול... והיה ברכה". האם באמת נכון יהיה לעשות עוד נסיונות להפיח רוח חיים בציונות ה"טבעית", ההולכת ומכלה את עצמה במו ידה, במקום לחזור לשורשיה המקוריים והאמיתיים של הציונות, שאין מטרתה אלא תחיית האומה בתורתה על אדמת הקודש?

הקשר הייחודי הזה, שבין עם הקודש לארץ הקודש, יש לו ביטוי מעשי: המצוות התלויות בארץ. בלעדיהן, הדיבורים על קדושת הארץ אינם אלא סיסמאות נבובות ודיבורי סרק. בראשן - מצוות השמיטה, המדגישה יותר מכל את בעלותו של הקב"ה על האדמה, ואת זה שאין אנו אלא אורחים או שליחים שלו.

ה. היתר המכירה תשס"א

כאן מגיעים אנו אל רגע האמת. השיקול הקיומי - כוחו לבסס את היתר המכירה פוחת והולך. השיקול להיכנס למהלכים דחוקים מבחינה הלכתית כדי להפקיע את מצוות השמיטה ולקיים את החקלאות כבר אינו שיקול קיומי אלא שיקול ערכי. החקלאות היהודית בארץ היא ערך, ויש להשקיע מאמץ גדול כדי לשמור על קיומו. אבל אם השיקול הוא ערכי, כיצד ניתן לפגוע באותם ערכים שהחקלאות נועדה לבטא, כדי לאפשר את קיומה של אותה חקלאות שנועדה לממש את הערכים הללו? אולי ההפך הוא הנכון. אם אנו רוצים לבסס באמת את קיומה של החקלאות הישראלית, כמי שנושאת ערכים נעלים ומעמיקה את שורשיו של עם ישראל בארצו, עליה לבטא בצורה הגלויה ביותר את אותם ערכים. ואיך אפשר לפגוע בערכים אלו כדי לקיים את אותה חקלאות?

שאלה קשה זו, לא בקלות תמצא את פתרונה. לא כל אחד יכול להכריע בשאלה לאומית זו. אמנם כל רב במקומו יוכל לתת הנחיה אישית לחקלאי כזה או אחר, עפ"י שיקולים של שעת דחק אישית, לחקלאי בודד או ליישוב שלם; אבל אין בכוחו להשיב על השאלה ברמה הלאומית. אחריות גדולה מאד רובצת על כתפיה של הרבנות הראשית לישראל, המופקדת על קיומה של תורה בחייה הציבוריים של המדינה, בבואה לקבוע את עמדתה בשאלת השמיטה הבאה עלינו לטובה.

הרב יואל פרידמן

ספקות בנתינת מעשר (ג)*

ו. סוגי ספקות

1. ספקא דדינא

כאמור לעיל (מאמר ב'), חידוש החזו"א שיש להחמיר בספקא דדינא אפי' כשאין חזקת חיוב, ולענ"ד אין הכרח לדבריו. ראשית לא התבאר בדבריו מה הטעם בכך אם אין חזקת חיוב. יש שביארו שספקא דדינא הוא ספק של חסרון ידיעה (בית מאיר למשנה מכשירין פ"ב מי"א) וכסברה זו מצאנו בתשובות הרדב"ז (ח"ג סי' תפה, ח"ד סי' רצז) שלא אמרי' ספק דרבנן - לקולא בספקא דדינא, כי חסרון החכמה אינו מהווה ספק. ועי' שדי חמד (מערכת הסמך כלל נב), ובשו"ת יביע אומר (אבה"ע סי' יב אות ד) כתב שרוב הפוסקים חלקו על הרדב"ז ולא התייחסו לספקא דדינא כאל חסרון ידיעה.

הרה"ג מרדכי גרוס שליט"א הסביר שהחזו"א החמיר בס' דדינא כיון שישנן דעות הסוברות שאין אומרים המוציא מחברו עליו הראיה בספקא דדינא, אף שלא קיי"ל הכי עי' שו"ע (חור"מ סי' כה סעי' ב).

ולענ"ד אין כלל הכרח לחדש שיש להחמיר בספקא דדינא, כיון שאמרו כן מתוך ההבנה שהרמב"ם (שם ה"ז) החמיר להפריש את שני המעשרות בצלף בגלל ספקא דדינא. אך רוב הפרשנים מסבירים שהצלף איננו ספק ירק ספק אילן, שכן הרמב"ם פסק מפורשות שהצלף הינו אילן (הל' כלאים פ"ה ה"כ). אלא שהרמב"ם פסק להפריש את שני המעשרות, כי הצלף נחשב גם ירק וגם אילן לענין מעשר כדין האתרוג, מפני שגדל על כל מים. כך הסביר מהר"י קורקוס (לרמב"ם שם) ובזה הסיר את קושיית הראב"ד איך יתכן להתייחס לצלף כספק ירק, עפ"י דברי בית שמאי שאינה משנה?! כן כתבו והסבירו את הרמב"ם: רש"ס (ירושלמי מעשרות ספ"ד), ישועות מלכו (קרית ארבע הל' מע"ש פ"א הי"א), פאה"ש (הל' מע"ע סי"ג ס"ק יג), ערוך השלחן (סי' קיח סעי' יז); וכעין זה גם בפירוש מראה הפנים (לירושלמי שם). ולהלכה, הברכ"י (יו"ד סי' רנח ס"ק ג ד"ה וראיתי) דחה את סברת הפוסקים שהחמירו בספק מתנות עניים בספקא דדינא, והוכיח דבריו מדין שכיב מרע שעמד מחוליו (שולחן ערוך חושן משפט סימן רנ סעי' ב), אף שהוי בעיא דלא איפשיטיה (ספקא דדינא), אעפ"כ פסקוה לקולא. לכך נוטה גם ישועות מלכו (שם).

* מפאת אורכו של המאמר חילקנו אותו לשלושה חלקים. חלקו הראשון פורסם בחוב' אמונת עתיך 33 עמ' 17. חלקו השני פורסם בחוב' אמונת עתיך 34 עמ' 22. בחלק זה של המאמר נעסוק בסוגי הספקות המקובלים בדרך כלל בשדה, בשוק, ובבית וסיכום הלכה למעשה.

2. ספק השנים

כאמור החזו"א פירש את המשנה (מכשירין פ"ב מ"א) שישנן תיבות שיש בהם ספק אם מכילות פירות של מע"ש או פירות של מע"ע. במקרה זה אין וודאות שישנם פירות מעשר עני, כי יתכן שכל התיבות הן של מע"ש. משמעות הדבר, שהראב"ד, הר"ש והרא"ש שמחמירים לתת גם מעשר עני, סוברים שיש להחמיר בכל ספק השנים גם כאשר אין חזקת חיוב. אך בדברי הרא"ש (פיהמ"ש שם) מוכח שאין מדובר בתיבות כפי שפירש החזו"א אלא מדובר בתערובת של פירות שחלקם של מע"ש וחלקם של מע"ע, וכן משמע גם בדברי הרמב"ם בהלכה ובפירוש המשנה. וכיון שכן, אזי יש וודאי מעשר עני בתוך התערובת ולכן יש חזקת חיוב וממילא יש להחמיר מדין "צדק משלך". אך במקרה של ספק השנים, שאין חזקת חיוב, מה"ת להחמיר?

וכן נראה מדעת הגר"א המשיג על דברי השו"ע (יר"ד סי' רנט סעי' ה): "מי שיש בידו מעות והוא מסופק אם הם של צדקה, חייב ליתן אותם לצדקה"; וע"כ משיג הגר"א (ס"ק טו הובא לעיל פרק ד/2) שבספק צדקה אין חזקת חיוב, מדוע א"כ יש להחמיר? אך דברי הגר"א (סי' שלא ס"ק קצד) צ"ע, שכן השו"ע (סי' שלא סעי' קכח) מעתיק את לשון הרמב"ם: "וכן פירות שהן ספק אם פירות שניה הם או פירות שלישית - מפריש מהם מעשר שני"; וע"כ משיג הגר"א: "ר"ל דלא כר"ע ודבריו תמוהין" - ולכאורה יש לתמוה על תמיהתו, כי בספק השנים אין חזקת חיוב, מדוע א"כ יתן גם מעשר עני? וע"כ יש לבאר שתמיהתו של הגר"א מתייחסת להפרשה ולא לנתינה, מדוע לא יתחייב להפריש גם מעשר עני¹⁹?

היוצא מהנ"ל, שיש להחמיר במקרה של ספק אם הפירות הם משנה שניה או משנה שלישית, רק כאשר בוודאי יש גם פירות שלישית דומיא דחורי הנמלים. למשל, ירקות שחלקם נלקטו לפני ראש השנה וחלקם לאחר ראש השנה, כיוון שבדאי יש ירקות החייבים במעשר עני - יש להחמיר. אך במקרה של ספק, ויתכן שאין בכלל פירות החייבים במעשר עני, נראה שאפשר להקל כיון שאין חזקת חיוב.

3. פירות הדר

החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טז) כתב שיש להחמיר בהפרשה ובנתינה של מעשר עני בפירות הדר פעמיים, הן בשנה השלישית והן בשנה הרביעית. סברתו היא שכיון שהסתפקו האחרונים אם פירות הדר הם כדין אתרוג שהלקיטה קובעת או שמא החנטה קובעת²⁰. אם הלקיטה קובעת יש לתת מעשר עני בשנה השלישית ואם החנטה קובעת יש לתת מעשר עני בשנה הרביעית. אך כאמור לעיל, הרבה פוסקים מקילים בספקא דדינא וסוברים שכיון שאין חזקת חיוב,

19. בדברי הרא"ש והר"ש אין התייחסות לספק אלא רק לרוב או למחצה על מחצה כדברי המשנה (מכשירין פ"ב מ"א).

20. עי' רש"ס שביעית פ"ט סוף ה"ד שקבע שדין לימון כדין אתרוג, והסתפקו האחרונים בשאר

אין חובה לתת מעשר עני. בנוסף, גם אם אנו סוברים שיש להחמיר בספקא דדינא, לא שמענו להחמיר בספק יותר מן הוודאי ולחייב נתינה של מעשר עני פעמיים. ואם יבואו העניים בשנה הרביעית לדרוש את מעשר העני, יוכל בעל הפירות לטעון כנגדם, ממה נפשך, או שהוא כבר שילם את חובו בשנה השלישית או שהעניים חייבים לו את הפירות שנתן להם בשנה הקודמת. ולכאורה תליא בסברת הצפנת פענח (הל' מתנ"ע פ"ו ה"י), שדן בשאלה אם כשאומרים "ספק לקט - לקט", משמעות הדבר היא **שעדיין הוא ספק** ואעפ"כ התורה חייבה את הבעלים לתת את הלקט לעני, או אולי התורה עשתה אותו **כוודאי**. אם נשאר ספק, די בנתינה אחת ולא נחמיר בספק יותר מוודאי, אך אם התורה עשתה גם את הספק כוודאי, אז גם בשנה השלישית וגם בשנה הרביעית חייב במעשר עני מדין וודאי.

שמא ישאל השואל שמ"מ גם במצב של ספק לא יצא ידי חובת המצווה של נתינת מעשר עני, ולכן כל שנה יתחייב לתת לעניים כדי לקיים את המצווה, אך יש לומר שתליא במח' הרשב"א והר"ן (הובאה לעיל), האם ספק מעשר עני דינו כספק ממון או כספק איסור. לדעת הרשב"א הוא ספק איסור ולפי"ז אה"נ יתחייב פעמיים כדי לקיים את המצווה אך אם נאמר כהר"ן שהיו ספק ממון - אין מקום לחייבו פעמיים.

ולענ"ד מן הדין אין חובה להחמיר בספקא דדינא ולכן עדיף לתת את מעשר העני בשנה השלישית, כיון שנחלקו הראשונים בהגדרת החנטה, שלדעת הרמב"ם החנטה היא תחילת ההבשלה ובין כך היא סמוכה ללקיטה ולדעת התוס' היא תחילת הגידול. לכן יש לתת מעשר עני בשנה השלישית ויצא ידי חובת הסוברים שאזלי' בתר הלקיטה, ואף אם נאמר שאזלי' בתר החנטה יתכן שהלכה כהרמב"ם שעונת המעשרות (תחילת הבשלה) היא הקובעת וגם יצא ידי חובה בפירות השלישית. ולכתחילה מהיות טוב אל תהיה רע, כדאי לאמץ את הצעת המנח"י (ח"ח סי' עב אות ד) שבשנה השלישית יתן לעני הלוואה מראש על חשבון מעשר העני, ויתנה איתו מראש שאם הוא חייב מעשר עני רק בשנה הרביעית - הרי ההלוואה תקוזז מחשבון מעשר עני בשנה הרביעית.

4. ספק בגבולות הארץ

ישנה מחלוקת ראשונים האם חייב בתרו"מ בגבולות עולי מצרים: יש הסוברים שפטורים (עי' תוס' חולין ו' ע"ב ד"ה וביטלו), יש הסוברים שפטורים רק בירק (רש"י חולין שם ד"ה את בית שאן) ויש הסוברים שחייבים בין בירק ובין בדגן תירוש ויצהר (רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ה). והמנהג הוא להפריש בברכה רק בדגן תירוש ויצהר ובירק ופירות האילן - להפריש בלא ברכה (כ"פ פי"א).

הדרים, עי' משפט כהן (סי' נא) ולעומת זאת עי' מנחת שלמה (ח"א סי' נא אות כב) וע"ע מקורות נוספים התורה והארץ (ח"ב עמ' 80 הערות 63-65).

לענין נתינת מעשר עני, נראה שבירק ובפירות האילן שאין מברכים, חובת ההפרשה היא מספק, וממילא אין חובה לתת את מעשר העני, כיון שהספק הוא האם חייב בהפרשת תרו"מ, ואין חזקת חיוב. יתר ע"כ אפי' הסוברים שיש להחמיר בספקא דדינא, נד"ד קל יותר, כיון שבד"כ בספקא דדינא, הספק הוא האם יש חובת נתינה, אך בנד"ד הספק הוא על ההפרשה.

בדגן תירוש ויצהר, כתב הכו"פ (שם), שהמנהג הוא שמפרישים בברכה, ולכאורה יש לומר שהספק הוכרע עפ"י המנהג²¹, וממילא נאמר שחייב בנתינת מעשר עני. אך יש מקום לומר שאף אם הספק הוכרע, עדיין מכלל ספקא לא יצאנו; ולכאורה תליא במחלוקת שבין הר"ן והרשב"א, שהרי אין חזקת חיוב ואין מקום להחמיר מטעם "צדק משלך". לדעת הר"ן שמתנות-עניים נחשבות ספק ממון, נאמר "קים לי", והמוציא מחברו עליו הראיה. אך לדעת הרשב"א שהן ספק איסור יש לומר שכיון שהספק הוכרע, יש להחמיר בנתינה²².

5. סיכום

- א. נראה לענ"ד כנקודת מוצא שיש מקום להקל (כשיש לכך סמך בפוסקים) בנתינת מעשר עני, כיון שחייב הנתינה הוא מדרבנן בזה"ז, וכ"כ מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל (התורה והארץ ח"ג עמ' 145). יש לציין שכל הדיון והסיכום להלן מתייחס רק לחובת הנתינה, אך בוודאי חייב בהפרשה כדי להפקיע איסור טבל וכדין דמאי.
- ב. ישנן שלוש גישות בהקשר לחיוב מעשר עני בספק:
 1. דעת הטורי אבן שכל מקרה שאין חזקת פטור - חייב.
 2. דעת הגר"א שרק כאשר יש חזקת חיוב - חייב.
 3. דעת הרמב"ם שפטור בספק מעשר עני.
 ולמעשה נראה שיש לנקוט כדעת הגר"א ולחייב רק כאשר חזקת חיוב.
- ג. ספקא דדינא במעשר עני - אפשר להקל ופטור מנתינה פרק 1/1.
- ד. ספק השנים - נראה שאפשר להקל כשאין וודאי מעשר עני, אך בתערובת וכדו' שיש וודאי מעשר עני - חייב; פרק 2/1.
- ה. בפירות הדר נראה שעדיף לתת את המע"ע בשנה השלישית; ומ"מ כדאי לערוך הסכם עם העני ולהתנות איתו שהנתינה היא עבור השנה השלישית או השנה הרביעית; פרק 3/1.
- ו. אם יש רוב לטובת בעה"ב אף שיש חזקת חיוב נראה שיש להקל ולפטור מנתינה בניגוד לדעת המרדכי; פרק ב'.
- ז. אם יש רוב לטובת העניים נראה שיש להחמיר גם בלא חזקת חיוב; פרק א'.
- ח. בספק הגבולות - בפירות האילן ובירקות - יש להקל ובדגן תירוש ויצהר נראה

21. עי' מאמר הפרשת תרו"מ בגבולות בכולי מצרים (הרב יהודה הלוי עמיחי, אמונת עתיך 32 עמ' 36)

22. עי' אמונת עתיך (שם) שמעלה סברה שיתכן שהספק לא הוכרע אף בדגן תירוש ויצהר ובכל אופן יש לברך על ההפרשה.

שיש להחמיר בנתינה; פרק 4/ו.

ט. **פירות השוק:**

הבעיה המרכזית בפירות השוק שישנה תערובת של כל הספקות כולן. ישנם פירות שהם טבל וודאי וגם פירות חולין שכבר הפרישו מהם תרו"מ, ישנם פירות וירקות של נכרים שאף פעם לא התחייבו בתרו"מ וישנם פירות מגבולות עולי מצרים.

ראשית יש לציין שבמקום שאפשר לברר - יש לברר את הספקות הנ"ל. אך אנו יוצאים מנקודת מוצא שאי אפשר לברר.

1. מין פרי או ירק שרוב התצרוכת הארצית מסופקת ע"י מגדלים נכרים - אין חובת נתינת מעשר עני. גם אם במין מסוים רוב הפרי אינו ממגדלים נכרים, אך יחד עם פירות מגבולות עולי מצרים - יש רוב לפטור - פטור מנתינת מע"ע.

2. אם רוב הפרי גדל אצל יהודים - יש לתת מעשר עני.

הרב אהוד אחיטוב

ביטול באחד ומאה או שאלה*

חלה שהתערבה בעיסה ולא היה בעיסה כמות המספיקה לבטל את החלה שהתערבה (1/100) - האם מותר להוסיף לעיסה עיסה של חולין באופן שתהיה כמות מספיקה לבטל את החלה או שעדיף להישאל על ההפרשה?

א. ביטול ע"י הוספת היתר

מן התורה מין במינו בטל ברוב, אך חכמים תיקנו שתרומה בטלה רק כשיש בהיתר פי מאה ממנה (1/100) וכדעת רבי אליעזר במשנה (תרומה פ"ד מ"ז, ערלה פ"ב מ"א) וכן פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ג ה"א, הל' מאכא"ס פט"ו הי"ג והט"ז). עם זאת, אסור לכתחילה לערב חלה בתוך עיסה על מנת לבטלה, כפי שנאמר במשנה (תרומות פ"ה מ"ט) וכביאורו של הרמב"ם (פיהמ"ש שם מהדורת מוסד הרב קוק ד"ה ואחר כך נפלו חולין): "והכלל אצלנו אין מבטלין איסור לכתחילה", וכך נפסק בשו"ע הן לגבי איסור תורה (י"ד סי' צט סעי' ה) והן לגבי איסור דרבנן (שם סעי' ו).⁽¹⁾

האיסור לבטל איסור לכתחילה הוא להרבות את כמות ההיתר ע"י הוספת איסור, וזה כאמור נאסר בין באיסור דאורייתא ובין באיסור דרבנן. אולם נחלקו הראשונים במצב שכבר התערב איסור דרבנן בתוך היתר והיה בו רוב כנגד האיסור - האם מותר להוסיף כמות נוספת של היתר להשלים ליחס של 1/60 או 1/100.

מחלוקת זו יסודה בגמ' (ביצה ד ע"ב) וז"ל:

"אמר רב מתנא עצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור ביו"ט מרבה עליהם עצים מוכנים ומסיקן, והא קא מהפך באיסורא כיון דרובא דהיתרא נינהו כי קא מהפך בהיתרא קא מהפך. והא קא מבטל איסור לכתחילה, ותנן אין מבטלין איסור לכתחילה?! הני מילי בדאורייתא אבל בדרבנן מבטלין. ולרב אשי דאמר כל דבר שיש לו מתירין אפילו בדרבנן לא בטיל מאי איכא למימר? הני מילי היכא דאיתיה לאיסורא בעיניה הכא מקלא קלי איסורא".

הגמ' ביארה שני טעמים מדוע מותר להוסיף עצי היתר לבטל את עצי המוקצה:

1. כיון שמוקצה הוא איסור דרבנן מותר להוסיף עוד עצי היתר לתוך התערובת

* במאמרנו "חלה שהתערבה בעיסה" שפורסם בחוב' אמונת עתיך 34 (עמ' 29) דנו במקרה שחלה התערבה בעיסה ואין עיסת חולין היכולה לבטל את החלה. הפתרון שהצענו הוא להישאל על ההפרשה. במאמר זה מדובר שיש די עיסת חולין שיכולה לבטל את החלה, אך זו אינה בתוך התערובת. והשאלה היא האם עדיף להוסיף את עיסת החולין ולבטל את החלה או להישאל על ההפרשה.

על מנת שהאיסור יתבטל ממילא.

2. בעצי הסקה הקלו כיון שהם נשרפים מיד לאחר נפילתם.

התוס' (ביצה ד ע"ב ד"ה ותנן) מקשים מהגמ' (שם ג ע"ב) שדנה כיצד מתבטלת דבלה של תרומה בחלקה העליון של אחת מחביות החולין, האם לפי סך כמות הדבלות או לפי מספר חביות. והרי לפי דברי הגמ' (שם ד ע"ב) שבאיסור דרבנן מותר להוסיף היתר, מדוע לא יוסיפו חביות נוספות של דבלות חולין לבטל את דבלת התרומה?! מתוך כך הסיקו התוס' (שם) שרק באיסור דרבנן שאין "עיקרו מן התורה", כגון מוקצה - מותר להוסיף על התערובת להשלים לכדי ביטול. אבל באיסור דרבנן ש"עיקרו מן התורה" - אסור. ולכן בדבלות אין להוסיף חביות נוספות של דבלות כיון שחיוב תרומת תאנים הוא מדרבנן אך "עיקרו מן התורה" - שהרי יסוד דין תרומה הוא מן התורה.

לעומת זאת הרא"ש (ביצה פ"א ס' ב) נקט כהסבר ב' בגמ' ולדעתו אסור להוסיף על התערובת אפי' באיסור דרבנן ש"אין עיקרו מן התורה", והתירו להוסיף רק באיסור דרבנן שעומד להתכלות כגון עצי הסקה שמיועדים לשריפה, וכך פסק הטור (יו"ד ס' צט מהדורת מכון ירושלים סעי' ו).

הרמב"ם (הל' מאכא"ס פט"ו הכ"ה-הכ"ז) חולק על התוס' וסובר שאף באיסור דרבנן שיש לו "עיקר מן התורה" ניתן להוסיף על התערובת, וז"ל (שם):

"אסור לבטל איסורין של תורה לכתחילה אבל באיסורין של דבריהם מבטלין האיסור לכתחילה. כיצד? חלב שנפל לקדרה שיש בה בשר עוף ונתן טעם בקדרה מרבה עליו בשר עוף אחר עד שיבטל הטעם וכן כל כיוצא בזה".

וכן הביא ההגהות מיימוניות (שם אות כ) בשם רבינו שמחה עיי"ש. ואין להקשות על הרמב"ם מדין חביות דבלה כפי שהקשו תוס' כי לשיטתו חיוב תרו"מ בפירות האילן הוא מן התורה (הל' תרומות פ"ב ה"א), בזמן שכל עם ישראל בארץ (עי' הל' תרומות פ"א הכ"ד). ובתרומה של תורה אין חולק שאסור להוסיף היתר על התערובת על מנת לבטלו, וכפי שפסק (הל' מאכא"ס פט"ו הכ"ה). נראה שגם הרשב"א (תורת הבית בית ד שער ג לב ע"א), סובר כדעת הרמב"ם וכפי שהבין הטור (מהדורת מכון ירושלים ס' צט סעי' ו) בדבריו. ואף שהב"י (שם סעי' ו ד"ה ומ"ש רבינו בזה בשם הרשב"א) דייק מסוף לשון הרשב"א (שם ע"ב) שחשש למעשה לדעת המחמירים, כבר יישוב הב"ח (שם ד"ה כתב בית יוסף) שגם למעשה נוקט הרשב"א כרמב"ם. וכך פסק השו"ע (יו"ד ס' צט סעי' ו), וז"ל:

"איסור של דבריהם אין מערבין אותו בידיים כדי לבטלו ואם עשה כן במזיד אסור. אבל אם נפל מעצמו ואין בהיתר כדי לבטלו מרבה עליו ומבטלו".

הרמ"א (שם) נקט כתוס' וכתב:

"ויש אומרים דאין לבטל איסור דרבנן או להוסיף עליו כמו באיסור דאורייתא וכן נוהגין ואין לשנותו".

הברכ"י (סי' צט ס"ק ח) פסק להקל כדעת מרן השו"ע רק בתערובת של מין במינו, אולם במין בשאינו מינו החמיר כרמ"א. ויש שפסקו בסתמא כדעת השו"ע ולא חילקו בין מין במינו למין בשאינו מינו: פרי חדש (סי' צט ס"ק יז ד"ה ולענין דינא), פרי תואר (שם ס"ק יא) זבחי צדק (יו"ד סי' צט אות מב). וכך כתב למעשה כף החיים (סי' צט ס"ק סח ד"ה שם הגה) אלא שציין ש"אם יש איזה מקומות בספרדים שנהגו להחמיר כרמ"א אין לשנותו".

חוב הפרשת חלה בזה"ז הוא מדרבנן לכו"ע, כמסקנת הגמ' (כתובות כה ע"א):
 "ואפילו למ"ד תרומה בזה"ז דאורייתא חלה דרבנן דתניא... ת"ל בבואכם, בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא לאו כולהו סלוק"

וכך פסקו הרמב"ם (הל' ביכורים פ"ה ה"ה), והשו"ע (יו"ד סי' שכב סעי' ב). אלא שהיא נחשבת כאיסור דרבנן ש"עיקרו מן התורה" כמבואר בב"י (יו"ד סי' שכג ד"ה ומ"ש רבינו כל חלה, וב"ח ד"ה כל חלה והפרישה ס"ק א), להבדיל מחלת חו"ל שנחשבת כאיסור דרבנן שעיקרו מדבריהם, כמבואר ברמב"ם (הל' ביכורים פ"ה ה"ה), ב"י (יו"ד סי' צט מהדורת הטור השלם סעי' ח), שו"ע (יו"ד סי' שכב סעי' ה, וסי' שכג סעי' א).
 לאור זאת ניתן לומר שבמקרה הנידון כיון שמדובר כאן בתערובת מין במינו – עיסת חלה בעיסת חולין - הרי שלדעת הפוסקים כדעת השו"ע, ניתן לגרום בעקיפין לביטול החלה על ידי הוספת עיסה מתוקנת לתוך התערובת, עד שכמות החולין שבעיסה תהיה ביחס של 1/100 לעיסת החלה. לעומת זאת לפוסקים כדעת הרמ"א אין להוסיף עיסת חולין¹.

ב. שאלה על הפרשה או ביטול האיסור ע"י הוספת היתר

יש א"כ לברר, במקרה שחלה שהופרשה ונתערבה בעיסה או בעיסה אחרת, ויש בידו עיסה מתוקנת בכמות מספקת להוסיף על התערובת ולבטל את החלה ב 1/100. האם רצוי לעשות כן, או שעדיף להישאל על ההפרשה?
 הגמ' (נדרים נט ע"א) ביארה שאף ש"דבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטיל" - כלומר, אין מחילים את דיני ביטול איסור, על דבר שיהיה מותר לאחר זמן. מכל מקום תרומה שהתערבו בטלים כל אחד לפי שיעורו, אף שיש להם התרה על ידי שאילה על התערובת. מבאר הר"ן (נדרים ד"ה תרומה מאי): "וכיון שאין ההיתר

1. ואפילו בחלת חו"ל אין הדבר פשוט להקל. שאמנם לדעת התוס' (ביצה ד ע"ב ד"ה ותנן) שמקילים בכל איסור דרבנן שעיקרו מדבריהם, יש להקל, אך נראה שהרמ"א נקט כדעת הרא"ש (ביצה סי' ב) שגם באיסורי דרבנן ש"עיקרם מדבריהם אין להקל", ולכן כתב (סי' צט סעי' ו שם בהגה): "ויש אומרים דאין לבטל איסור דרבנן או להוסיף עליו כמו באיסור דאורייתא" – משמע בכל איסור דרבנן. אמנם הדגול מרבבה (הל' חלה יו"ד סי' שכג ס"ק י) כתב שבחלת חו"ל הרמ"א יודה שניתן להוסיף על התערובת, משום ש"להרבה פוסקים כבר הותר לגמרי בתערובת הראשון". חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ובפ"ז; סי' כז ס"ק ה); ערוה"ש (סי' כ סעי' כג) בדעת הראב"ד (השגה פ"ב הי"א). וכך עולה מההסבר של פרופ' פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 205–204). וכך משמע ממשטות דברי הרמב"ם (שם). ועיי' בהרחבה "שבת הארץ" (פ"ב הי"א אות א).

בא מעצמו וליכא מצוה למיעבד הכי, לא מקרי דבר שיש לו מתירין". ובש"ך (יו"ד סי' שכג ס"ק ז) שואל מדוע חלה ותרומה בטלה בק"א ולא הוי דבר שיש לו מתירין ע"י שאלה. ועונה הש"ך: "כיון דאינה מצוה להישאל אלא מדוחק כדלעיל סי' רג סעי' ג". כלומר שלא רק שאין מצווה להישאל אלא אסור להישאל אלא מדוחק כמבואר בשו"ע (סי' רג סעי' ג): "אבל נדרי הקדש - מצוה לקיימן ולא ישאל עליהם אלא מדוחק". מוכח מדברי הש"ך שאין להסתמך על שאלה בתערובת אלא במקום שאין אפשרות להסתמך על ביטול.

אמנם בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' קלה וח"ב סי' מט) כתב שבמקרה שהחלה התערבה באותה עיסה שהפרישו ממנה קודם לכן - היא אינה בטלה וחוזרת להיות טבל, ויש להפריש ממנה חלה מחדש, וגם בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' שיט) לא דחה דבריו על הסף אלא הקל רק בצירוף סניפים נוספים, וכן נראה בשו"ת משפט כהן (סי' מא) בתשובה לגרצ"פ פראנק זצ"ל. אולם בפועל לא הכריעו כמותו באופן ודאי. ובספר לקט הקמח (פרק יד ס"ק ב) כתב ש"הסכמת הפוסקים למעשה, שאין חילוק בין נפילה לעיסה אחרת לבין נפילה למקומה, שאינה חוזרת לטבלה". היוצא מהנ"ל, לדעת השו"ע לכאורה עדיף להוסיף עיסת היתר ולבטל באחד ומאה מאשר להסתמך על שאלה. אולם נראה שאין כך הדבר, כיון שיש להבחין בין ביטול באחד ומאה שכאמור עדיף על שאלה, לבין מקרה שאין בתערובת כדי מאה לבטל וצריך להוסיף כדי שיעור ביטול. במקרה זה ישנה כאמור מחלוקת ראשונים ואף שהשו"ע (סי' צט סעי' ו) פסק להקל, אך זה עצמו הוי דוחק המתיר שאלה על ההפרשה. כמו כן נראה שהפתרון של השאלה שאין עליה חולק בין הראשונים ואף רוב האחרונים הסכימו לה עדיפה על הפתרון של הביטול שנחלקו בה הראשונים.

מסקנה:

חלה שנתערבה בין חתיכות חולין אין להוסיף עליהם כמות של עיסה מתוקנת נוספת על מנת לבטלה באחד ומאה; אלא יש להישאל על ההפרשה על ידי התרת נדרים (ראה במאמרנו "חלה שהתערבה בעיסה").

הרב עזריאל אריאל

פיתוח שטח בשמיטה

שאלה

אדם חתם עם קבלן על חוזה לקניית דירה בבנין משותף. הבנייה אמורה להסתיים במהלך שנת השמיטה. הקבלן מתחייב גם על פיתוח שטח, שיתבצע בתוך שלושה חודשים לאחר סיום הבנייה. האם מותר לאפשר לקבלן לבצע את פיתוח השטח בשנת השמיטה? ומה הדין במי שרוכש דירה בבית משותף, כאשר שאר הדיירים מתנגדים לדחיית הפיתוח?

א. מלאכות בפיתוח השטח

1. בניית קירות תמך למניעת סחף של הקרקע (בבנייה באיזורים משופעים) - ללא מילוי בעפר - מותרת בשנת השמיטה¹, מפני שאינה אלא הכשר למלאכה ולא מלאכה ממש².
2. אסור לשפוך עפר לצורך גידול חקלאי (כגון: מילוי טראסות חקלאיות בעפר)³, והדבר אסור משום תולדת "חורש"⁴. ומותר לשפוך חומרים שאינם טובים לגינה (כגון: חצץ).
3. אם שפיכת העפר נחוצה גם כדי לשפר את מראה החצר - הדבר אסור גם כן, מפני שסוף סוף העפר מיועד גם לגינה⁵. ואף אם העפר לא היה מיועד לגינה כלל, יש לאסור משום מראית העין, מפני שאין היכר לכך שכוונתו איננה

1. החזו"א (סי' כז ס"ק ה) ותורת השביעית (עמ' ריב) הבינו מדברי הרמב"ם שהדבר מותר במשך כל שנת השמיטה. לעומת זאת כתבו הפנ"מ (פ"ג ה"ו ד"ה ולא יסמוך) והרב קאפח (לרמב"ם שם, ס"ק יב), שמותר רק לאחר שפסקו הגשמים, לסוברים שאז מותרת בניית המדרגות. ועי' "שבת הארץ" (שם).
 2. עפ"י חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה; ס"ק כ ד"ה מ"ק, והנה) שהתייחס לחפירה של אמת מים ועוגיות לגפנים. ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ט אות א-ב).
 3. עפ"י רמב"ם (בפיה"מ, שביעית פ"ג מ"ח, וכן בהל' שמו"י פ"ב הי"א) וראב"ד (השגה שם). וכך פירשו: הרב קאפח (לרמב"ם פ"ב הי"א, ס"ק יב); הרב גרשום הרפנס ("המעין" טבת תשל"ד); פרופ' י. פליקס (לירושלמי, ח"א עמ' 204-205). וכן פסק החזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ובפ"ז; סי' כז ס"ק ה).
 4. עי' ירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): "הבונה מדרגות... - חייב משום חורש". ועי' "שבת הארץ" (פ"ג ה"י אות ג).
 5. היה מקום להתיר בטענה שזוהי פעולה הנעשית למטרה שאיננה חקלאית: עי' "מדריך שמיטה לחקלאים" (פרק א סעי' טז). אבל כאן יש גם מטרה חקלאית, שהיא לשתול שם גינה לאחר השמיטה.
- יש להעיר שמרן הרב קוק זצ"ל ("שבת הארץ" פ"א הי"ח אות ב, ה) כתב בדעת פאה"ש (סי' כ סעי' יט וביש"ר ס"ק מו), הר"ש והרא"ש (פ"ד מ"ד ד"ה מדל), שאם יש לו שתי כוונות - האחת חקלאית והשניה אינה חקלאית - המלאכה מותרת, כל זמן שאין מראית עין, ועפ"י זה הסביר

לעשיית גינה⁶.

4. שפיכת משאיות עפר בחצר מבלי לפזר את העפר - מסתבר שאף היא אסורה, משום מראית העין⁷.
5. ניקוי הגינה משאריות של חמרי בנין - מותר⁸, אף אם מדובר בשאריות המזיקות לגידולי הגינה (כגון: סיד)⁹.
6. יש אוסרים הקמה של מערכות השקיה בשמיטה, אם הדבר אינו נדרש "לאוקמי אילנא"¹⁰. ולמעשה ניתן לסמוך על דעת המקילים¹¹.

תשובה

מכל האמור עולה שמותר להורות לקבלן לבנות קירות תמך ולהקים את התשתית למערכת ההשקיה; אך יש להורות לו שלא ישפוך עפר בגינה אלא יסתפק בניקוי של שאריות הבנייה ובפיזור חצץ. יש להקפיד על כך אף אם הקבלן יסרב להביא עפר לאחר השמיטה ויהיה בכך הפסד כספי לקונה.

ב. הדין בבית משותף

1. יש אומרים שכל אדם שיש בבעלותו קרקע בשמיטה, עובר על "ושבתה הארץ"

את דין "מדל". והרב זצ"ל חוזר על הדברים גם בדין "מזנב" (פ"א ה"כ אות ג/1; קונ"א סי' יא ד"ה ולדעת) ובדין "מחצב" (פ"ב ה"ו אות ב; ה"ח אות ו. ועי' ה"י אות א). וכן דעת הרמב"ם בדין "מדייר" (פ"ב ה"ד; ועי' "שבת הארץ" אות ב). אך פוסקים אחרים חולקים על כך (עי' שם, וכן פ"א ה"ז אות א), וקשה להקל בדבר כל כך מחודש. ואף הרב זצ"ל עצמו (משפט כהן סי' פא) לא הורה להקל למעשה במקרה דומה. ועי' במאמרו של אמו"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (אמונת עתיד 34 עמ' 19).

6. כל מה שהתירו פעולות הנעשות למטרה שאיננה חקלאית - לא התירו אלא כשכוונתו ניכרת לרואים: עי' רמב"ם (פ"ב ה"ז); "שבת הארץ" (פ"א ה"ח אות ה והע' 22; ה"כ אות ג והע' 24, 35; הכ"א אות א והע' 5; פ"ב ה"ח אות א-ב; קונ"א סי' ט).
7. כך יש ללמוד מהאיסור להקים ערימות זבל בשדה כל זמן שלא פסקו עובדי עבודה: רמב"ם (פ"ב ה"א). ועי' "שבת הארץ" (אות ג). וכך הורה הרה"ג דוב ליאור שליט"א. אך ייתכן לומר שלא גזרו אלא בזבל ולא בעפר, ואין לנו לחדש גזירות שלא נאמרו ע"י חז"ל בפירוש.
8. סיקול וניקוי של שטח חקלאי - אסור, משום תולדת "חורש": עי' רמב"ם (פ"א ה"ג-ה"ד, ה"ז; פ"ב ה"ז). מאידך גיסא, אם מוכח שמטרת הניקוי איננה חקלאית - הדבר מותר: עי' רמב"ם (פ"א ה"ז; פ"ב ה"ז-ה"י); "שבת הארץ" (פ"א ה"ז אות ג).
9. מכיון שניכר לרואים שהמטרה העיקרית היא הניקוי ולא ההכשרה לזריעה.
10. עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ט אות א-ב; פ"ב ה"א אות ג).
11. מדברי הרמב"ם (פ"א ה"ט; פ"ב ה"א) והראב"ד (השגה שם) משמע שאינם אוסרים. וגם לדעת האוסרים (הר"ש, הרא"ש, הרש"ס וסיעתם), ייתכן שלא גזרו גזירה כללית על מערכות השקיה אלא בדברים מסוימים. ומסתבר שלא אסרו פעולות שלא נעשות בגופה של הקרקע, כפי שמקובל כיום במערכות טפטוף.

- אם יהודי אחר עושה מלאכות אסורות בקרקע השייכת לו¹².
2. על בעל הקרקע לנקוט פעולות כדי למנוע את עשיית המלאכות האסורות באדמתו, ואף להוציא הוצאות כספיות לשם כך; אבל אינו חייב להוציא הוצאות גדולות למטרה זו¹³.
3. יש אומרים שבעל הקרקע עובר משום "ושבתה הארץ" דווקא כאשר העובד הוא בר-חיובא¹⁴; אבל אם העובד הוא גוי - אין בזה אלא משום "אמירה לעכו"ם"¹⁵.
4. מכאן יוצא שאם העובדים בגינה הם גויים, שנשלחו על ידי הקבלן למרות מחאותיו של בעל הקרקע - לרוב הדעות אין בעל הקרקע עובר עבירה.
5. הפקרת החלק היחסי בגינה, כדי שלא לעבור על "ושבתה הארץ" - אינה מועילה, משום שיש לפקפק בתוקפה המשפטית¹⁶.
6. מכירת החלק היחסי בגינה לגוי, עפ"י היתר המכירה, אף היא אינה מומלצת¹⁷.

תשובה

- למעשה נראה, שיש לפעול עפ"י סדר העדיפויות דלקמן:
1. להימנע מרכישת דירה מקבלן שאינו מסכים לדחות את פיתוח השטח לאחר השמיטה.
2. לכתוב בחוזה עם הקבלן שההתחייבות לפיתוח השטח היא רק לתקופה שלאחר השמיטה, ולהתנות עמו, שאם בכל זאת יבצע את הפיתוח בשמיטה, יעשה את המלאכות האסורות ע"י פועלים נכרים.
3. אם אין שום דרך אחרת, למכור לגוי את החלק היחסי בגינה.

12. עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"א אות ב-ג), שם הובאו הדעות השונות בסוגיא זו. ועי' קונ"א (סי' א) ובמאמרו של אמור"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א: "טיפול בגינת בית משותף בשביעית" ("תחומין" י"ד עמ' 55-57). וראה בהערה הבאה.
13. עי' במאמרו של אמור"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א: "טיפול בגינת בית משותף בשביעית" ("תחומין" י"ד עמ' 57-59). לדעתו, יש להוציא עד שליש יותר מחלקו היחסי בערך העבודה שבה מדובר.
14. עי' "שבת הארץ" (שם, אות ב; פ"ד ה"ל אות ד): לדעת המהרש"ל (ב"מ - ע"א) וערוה"ש (זרעים סי' יט סעי' יט) - על בעל הקרקע למנוע גם עבודה של גוי בשדהו. ואילו לדעת המבי"ט (ח"ב סי' סד), המהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' נב) ופאה"ש (סי' כג סעי' טו וביש"ר ס"ק לא), אין איסור אלא בעבודה של ישראל, בר חיובא.
15. "שבת הארץ" (פ"ד ה"ל אות ד).
16. עי' במאמרו של אמור"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א: "טיפול בגינת בית משותף בשביעית" ("תחומין" י"ד עמ' 59-62). ויש להוסיף לכך, שאם הדיירים האחרים זוכים בשטח שהופקר, יוצא שהמפקיר מכשיל אותם בעבירה על מצוות שביתת הקרקע בשטח נוסף, וייתכן שיש בכך משום "לפני עיוור".
17. אמנם מבחינה חוקית המכירה תקפה (עי' במאמר הנ"ל, עמ' 63-64); אבל יש בזה בעיה מצד איסור "לא תחנם". מה שהתירו מכירה לצרכים חקלאיים, זה משום שהדבר הכרחי לשם שמירת הקרקע בידי ישראל ולמנוע את חנייתם של הנכרים בה; אבל בגינות הנוי נימוק זה אינו תקף.

הרב יעקב אפשטיין

לקיטת מתנות עניים ע"י גבאי צדקה

שאלה

האם רשאי גבאי צדקה לאסוף לקט שכחה ופאה, פרט ועוללות (בכרם), ולחלקם לעניים? והאם במקרה ועניים אינם באים וגבאי יכול לבוא חייבים בעלי השדה להניח את המתנות ע"מ שהגבאי יאספם לעניים? בימינו, רוב מתנות העניים אינן ניתנות לעניים. כיון שעניים אינם באים ונוטלים¹. עפ"י האפשרות המועלית כאן גבאי צדקה של קופת גמ"ח, או ארגון חסד אחר יוכל לשכור פועלים ללקט ולשווק את מתנות העניים, כשהפדיון כולו יפול לקופת צדקה. ואולי יוכל לשכור את אותם אוספי היבול הרגילים ולשוכרם לצורך זה ואף לשווק דרכם. הדיון להלן הוא להלכה, ולמעשה טעון אישור של פוסקי הלכה היושבים על מדין.

תשובה

השאלות אותן צריך לברר:

- א. האם קיימת חובת עזיבת מתנות עניים אף בימינו.
- ב. מהי זכותו הממונית של מי שאינו עני לאסוף מתנות עניים, עבור עניים.
- ג. האם כשאין עניים באים ולוקטים וגבאי צדקה יכולים לבוא, קיימת חובת הנתינה.

א. חובת לקיטת העניים והמצב בימינו

במתנ"ע של לקט, שכחה, פאה, פרט ועוללות אין מצוות נתינה², בעלי המתנות מצווים לעוזבן ע"מ שהעניים יבואו וילקטו אותן. לקיטת מתנ"ע ע"י

1. עי' חולין (קלד ע"ב), רמב"ם (הל' מתנ"ע פ"א ה"י), וטושו"ע (יו"ד סי' שלב). במעשר עני, שיש חיוב נתינה, חלק מהחקלאים אינם מפרישים וסומכים על כך שזהו ממון שאין לו תובעים או עניים שאינם מהוגנים, או עפ"י הנהוג בחו"ל ובזמן חורבן הארץ שהמתנות ילקחו ע"י נכרים, והמפרישים תרו"מ דרך קופות מיוחדות, נותנים ערך חלקי (כעשירית מהשווי האמיתי) ע"י סידור של מכירי כהונה וכדו'. גם ממון זה כיון שהוא ניתן דרך אותן קופות מועבר למוסדות צדקה המקורבים לאותן קופות.
2. מכאן ואילך הכינוי מתנ"ע יתייחס רק ללשו"פ, פרט ועוללות ולא למעשר עני. כמו"כ לא נתייחס לפאה כשהעניים כולם רוצים שבעה"ב יחלק.

עניים אינה מצווה אלא זכות ממונית. התורה אינה מצווה את העני לבוא וליטול מתנות אלא מצווה את הבעלים להניח את מתנות העניים כדי שהעניים יבואו ויקחו אותן (פרט למעשר עני ולפאה בדלית ודקל שהיא מתחלקת ע"י בעה"ב). בכך שונות מתנ"ע ממתנ"כ שבהן יש חובת נתינה והוצאה מרשותו (וחלקן טובלות) וטעונות בהפרשתן³ ואכילתן ברכה, וע"כ אם אינו מוצא למי לתת את מתנות הכהונה צריך להעלותן בדמים (עי' חולין קלד ע"ב).

הטור פוסק שהאידנא לא נוהגים מתנ"ע לפי שהרוב נכרים, וע"כ אם יניחו אותן יבואו הללו ויטלו אותן. ונחלקו הב"י והרמ"א בהסבר המונח "האידנא". לפי הב"י דברי הטור אמורים רק בחו"ל ששם חובת המתנות מדרבנן, אבל לפי הרמ"א דברי הטור מתייחסים גם למתנ"ע שבא"י; וכן הסביר הגר"א בביאורו. אולם בימינו כיון שרוב העניים מישראל - חוזרת חובת עזיבת המתנות בא"י; וכ"כ פאת השולחן (פ"ד סוף הל' י): "אבל בא"י נוהגין בלשו"פ אף האידנא וכן עיקר". וכ"כ במנ"ח (מצ' רטז).

הפוסקים גם נחלקו אם חיוב לשו"פ בזה"ז הוא מדאורייתא או מדרבנן. פאה"ש (פ"ד ביש"ר ס"ק לט) הסביר שנחלקו בדבר הרמב"ם והראב"ד. לפי הרמב"ם, אע"פ שלא תלה זאת במפורש, מתנ"ע תלויים "בביאת כולכם" כדין תרו"מ וחיובן בימינו הוא מדרבנן. ולפי הראב"ד חיובן היום מהתורה⁴.

פאה"ש (שם סעיף טו) הכריע כדעת הרמב"ם, וכ"כ החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק י) "דבני ביקתא חדא נינהו".

ב. חובת עזיבת המתנות כשאין עניים

צריך לעיין האם יש מצב שאין הבעלים חייבים כלל בעזיבת המתנות. כמה מצבים נזכרו לגבי הרשות של אחרים לבוא וליטול מתנ"ע. מצב אחד לאחר שלקטו העניים ושיירו - ואז השיריים מותרים לכל אדם. זמן זה הוא מהרגע שהעניים מפסיקים לבקשן, ובכל גידול ובכל מתנת עני בהתאם לסדר הלקיטה המיוחדת לו (פאה פ"ח מ"א). היתר זה מבוסס על יאוש, וכיון שאנו פוסקים שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, כאב"י, לכאורה צריך ידיעת עניים ויאוש בפועל שלא נשארו מתנ"ע בשדה, ולא כדאי לעניים לבוא וללקטן (ב"מ כא ע"ב), ואז כל אדם מותר בהן מדין הפקר. כן עולה מפ' הר"ש (פאה פ"ח מ"א), מהמאירי (ב"מ כא ע"ב), ומהרע"ב (פאה פ"ח מ"א).

3. לגבי ברכה במתנ"ע עי' בתשובת ר"י אבן פלאט לראב"י אב"ד המובאת באבודרהם (סי' שג ברכת המצוות שהעזיבה אין בה מעשה, וכן שמא העני ימחול עליהן ותיעקר המצווה, עיי"ש. ובשור"ת הרשב"א (ח"א סי' יח, שם סי' רנד, ח"ג סי' רפג, המיוחסות סי' קפט) כתבו שהמצווה נגמרת ע"י אחר ותלויה בהסכמתו וע"כ אין מברכים עליה ועי' בהערות המהדיר בהוצ' אור המזרח.
4. כתב אלי הרה"ג דוב ליאור רבה של חברון וקרית ארבע: "לכן נראה לענ"ד שחיוב מתנות בזמננו בא"י לפי הרמב"ם זה יהיה מהתורה. כי קדושה שניה קדשה לעתיד לבא וכאן זה לא מותנה בביאת כולכם כבחלה ותרומה לשיטתו". והסביר אף ברמב"ם שלא כפאה"ש אלא כראב"ד.

אולם הרמב"ם כתב (פה"מ פאה שם) שההיתר לכל אדם ליטול הוא משום "לא לעורבים ועטלפים"; (ודעתו תוסבר להלן).

מצב שני הוא מצב שידוע מלכתחילה שעניים לא יבואו ויאספו. מצב זה מתחלק לפי זמן הגדרת המתנות לשלושה: (1) פאה. (2) לקט שכחה ופרט. (3) עוללות.

בעוללות דרך הגידול היא המגדירה את אשכול הענבים כמתנה לעני, וע"כ מעת שמבנה האשכול הוכר הוא מוגדר כעוללת ואין זה משנה אם העניים באו אם לאו⁵. וכן מבואר בפאה (פ"ז מ"ח): "המקדיש כרמו... משנודעו בו העוללות העוללות לעניים". וברע"ב (עפ"י התוספתא והירושלמי): "שאיין אדם מקדיש דבר שאינו שלו", וכ"כ הר"ש והרמב"ם⁶.

בלקט שכחה ופרט דרך האיסוף מגדירה את היבול כמתנות עניים, לעומת זאת בפאה צריך מעשה של הנחה.

מובא בגמ' בחולין (שם):

"לוי זרע בכישר ולא הוו עניים למשקל לקט, אתא לקמיה דרב ששת א"ל: לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים ועטלפים".

וכתב הר"ף:

"אבל לקט שכחה ופאה דלא כתיב בהו נתינה אי ליכא עני דשקיל להו לא צריך לאסוקינהו בדמי דכתיב: לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים ועטלפים".

מהר"ף משמע שלמד מהפסוק שפטור מלהעלותם בדמים, אבל לא שמענו האם מלכתחילה נקבע להם דין מתנות אם לאו; כלומר, האם המצב המציאותי שלא יבואו עניים מגדיר שאף אותו היבול הנופל בשעת לקיטה אינו מתנות עניים. או שהן מתנות עניים אבל כיון שאין חיוב עזיבה לעורבים ולעטלפים - מותר לבעל השדה לזכות בהן⁷.

בפאה נראה שהתשובה ברורה, שכיון שלא יבואו עניים אינו צריך להניח פאה וממילא היבול הראוי לפאה נכלל בשאר גורנו, ומפרישים ממנו תרו"מ. לגבי שאר המתנות, כתב המאירי (חולין שם) וז"ל:

5. הגדרה זו יוצרת שאלה שלא מצאתי מתייחסים אליה. והיא: מתנות עניים פטורים מתרו"מ, בימינו שבוצרים ענבי יין בבצרת (מכונת בצירה), שאינה מבחינה בגדלי ומבני אשכולות, נבצרים העוללות ומתערבים עם שאר הבציר. ואף אם לא נחוש לגזל עניים, הרי בהפרשה על כל היבול יש חשש הפרשה מן הפטור על החיוב. וצ"ע. ונלענ"ד לתרץ שכיון שביין מפרישים דוקא לאחר שיהיה יין ולא כשהם ענבים, הרי יש בילה בלח ואין כאן מן הפטור על החיוב.

6. במשנ"ר חולק וסובר שאדם יכול להקדישן אלא שאין דעתו עליהן.

7. ניתן להסביר שהפסוק בא לומר: שאם המתנות "מיועדות" לעורבים ועטלפים עם יצירתן לא הפכו למתנות עניים. והעתידי יברר למפרע על העבר האם יש כאן מתנות עניים או לאו. ולפי"ז לקט שכחה ופרט (ועוללות?) במקום שאינו ראוי לביאת עניים כלל לא הוקבעו כמתנות עניים. אמנם דרך לימוד כזו היא מחודשת ולא מצאנו לענ"ד מצוות המתבררות למפרע, וע"כ לא נראה להסביר בדרך זו.

"בעה"ב שקצר שדהו והניח לקט הראוי להניח לעניים ולא באו עניים או שאין שם עניים, ה"ז מניח עד שיעור הניתן ללקט במקום אחר... מכאן ואילך הנשאר מהם, או אם לא באו לשם מותר לבעל הבית ולכל אדם..." ועולה שלדעתו קיים חיוב הנחה בשדהו בין אם יש עניים ובין אם לאו, ורק לאחר שעבר הזמן מותרים בעה"ב וכל אדם ליטול אותם מדין הפקר וע"כ פטורים מתרו"מ. לפי"ז הפסוק חידש את היתר הנטילה של בעל הבית, ולוי לא יכול היה לאסוף אותן עם שאר היבול, אלא קבע להן גורן בפני עצמן.

בה"ג (הל' פאה) כתב את המקרה המובא בגמ' (חולין שם) כך:

"והיכא דזרע במדבר או בהר או בבקעה במקום דלא שכיחי בני אדם לא מיחייב בפאה דאמרין: לוי זרע בכישאר לא הוה איכא עני למיתב ליה פאה, אתא לקמיה דרב ששת, א"ל: תניתוה לעני ולגר תעזוב אותם אבל לא לעורבים ולא לעטלפים. ותיפוק לי דהוה ליה יאוש, כיון דלא ידעין הוה ליה יאוש שלא מדעת ולא הוי יאוש".

למדנו מדבריו שלוי שאל על פאה ולא על לקט⁸ שכן כתב בה"ג "לא מיחייב בפאה", ואולי לגבי לקט סבר שכבר הוקבע, וצריך לעשות לו גורן בפנ"ע כדי שלא יפריש מן הפטור על החיוב. בנוסף, נראה שבה"ג חולק על המאירי המחייב הנחה עד זמן הראוי ליאוש; לבה"ג הפסוק מתיר נטילת אחרים אף קודם יאוש במצב זה כי אין להם דין פאה. והראיה של בה"ג שאם ההיתר נובע מיאוש, הלא הוי יאוש שלא מדעת! וכן עולה מן השאלות (קדושים צח)⁹.

אמנם בטור וכן הב"י והרמ"א כתבו באופן כולל שאין נותנים כלל מתנ"ע, ועולה מדבריהם שאע"פ שהייתה שכחה ונפלו לקט ופרט בעה"ב מלקטם ונוטלם ואינם מתנ"ע. משמע שלמדו מדין "עורבים ועטלפים" שכאשר אין מי שייקח - מה שנופל מופקע משם מתנ"ע. אבל לפי"ז צ"ע על הטור והרמ"א שלא הזכירו ש"האידנא" שאין נותנים מתנות עניים צריך להזהר בהן לפחות בא"י בעירוב פטור וחיוב. ודבריהם יבוארו להלן עפ"י דברי פאה"ש.

שיטת הרמב"ם צריכה ביאור. הרמב"ם כותב (הל' מתנ"ע פ"א ה"י ועי' בפהמ"ש שם):

"נאמר במתנ"ע לעני ולגר תעזוב אותם כל זמן שהעניים תובעין אותן, פסקו העניים מלבקש ולחזור עליהם הרי הנשאר מותר לכל אדם... שלא נאמר בהן ונתן לעניים אלא תעזוב אותם ואינו מצווה לעזוב אותן לחיה

8. אולם השאלות גורס "לא הוה עניים למשקל לקט שכחה ופאה". וכן התשובה שייכת לכל סוגי מתנות העניים.

9. בהעמק שאלה מסביר שלוי זרע בסמוך לעיר אבל עניים לא ידעו ולא היתה מחובתו להודיע, וע"כ אף לרבא ישל"מ לא הוי יאוש. אולם השאלות שאל על מצב שזרע רחוק וכלל לא יבואו עניים וע"כ במקרה הזה לאבוי צריך את הלימוד "ולא לעורבים" אבל רבא יכול לסמוך על ישל"מ. בדברי בה"ג והשאלות (ואולי זו אף שיטת הרמב"ם) שמהפסוק לומדים שהותר ליטול אף בישל"מ מתורצת קושיית רעק"א על המשנה בפ"ח אות ע"ז שלגבי עניים קטנים תמיד הוי ישל"מ.

ולעופות אלא לעניים, והרי אין עניים".

כתב הרמב"ם (שם ה"ג):

"מתנות עניים שבשדה שאין העניים מקפידים עליהן הרי הן של בעל השדה ואע"פ שעדיין לא פסקו העניים מלחזור על מתנותיהם".

מהרמב"ם משמע שלמד את הפסוק "תעזוב אותם" לגבי שני המצבים: מצב אחד, קודם שלקטו עניים ולא יבואו ובו המתנות של בעלים. מצב שני, שלקטו ופסקו מלבקש שמותרות המתנות לכל אדם (וכ"נ שהסביר בצפנת פענח). ואכן בפאה"ש (פ"ד, ביש"ר ס"ק כא, לו) כתב שלפי הרמב"ם חייבים תמיד להניח מתנות עניים (אפילו אין עניים), והן הוקבעו עם הלקיטה (אפילו פאה"ש), ופטורים מתרו"מ¹⁰, ויכול כל אדם¹¹ ליטלן¹² משום הפקר¹³. אבל העובדה שאין עניים אינו גורם שלא יהא עליהן שם מתנות¹⁴. לעומת זאת, פאה"ש מסביר שדעות הטור והשו"ע הם כדעות השאילתות ובה"ג שאם אין עניים - אין צריך להניח מתנות כלל¹⁵.

לסיכום פרק זה קיימת מחלוקת בין הראשונים לגבי חיוב הנחת מתנות עניים כאשר אין עניים במקום, או כאשר ישנם עניים אבל לא יבואו ללקט. לפי הרמב"ם והמאירי חייב תמיד להניח ואם אין עניים יכול ליטלן לעצמו וממילא מתנ"ע אלו פטורות מתרו"מ. לפי הטור וכ"כ פאה"ש לדעות בה"ג והשאילתות וכך נראה בסמ"ג - אם אין עניים אין צריך להניח מתנ"ע וחייבים בתרו"מ. (אולם הדבר אמור בעיקר לגבי פאה, אבל עוללות שהוגדרו בשעת גידול, ואפילו לקט שכחה ופרט יהיו פטורים מתרו"מ).

10. ועי' בצפנת פענח שאת הלכה יא הסביר שייכול ליטול, ואת הלכה יג הסביר שאין עליו חיוב הנחה כלל.
11. ומש"כ הרמב"ם בהל' יג של בעל השדה לא פרש. ולא הסביר אם מותר ליטול אף קודם יאוש מפורש.
12. הרדב"ז אף שכתב בתחילה לגבי המצב לאחר שהלכו עניים, שאם קדמו בעלים ואמרו תזכה לי שדי זכו במתנות, בהמשך חוזר בו, ומכריע שתמיד המתנות חוזרות לבעל השדה ואי"צ לומר: תזכה לי שדי. (ומה שנאמר בהל' יא "לכל אדם" היינו אף לעשירים והכוונה אליו בלבד). מדברי הרדב"ז משמע שזוכה מטעם זכייה בהפקר, וצ"ע מדוע דווקא הבעלים זוכים בו. ויש בדבריו תירוץ לקוש' רעק"א (פאה פ"ח אות עח).
13. לכאורה היה ניתן להסביר ברמב"ם שמתנ"ע שבשדה חוזרות לבעל השדה אם לא ניטלו משום שלא יצאו מרשותו. היינו שדינם כמפקיר שדהו שכל זמן שלא זכו בו אחרים אין בעליו צריכים לעשות פעולת קניין כדי לזכות בו כמבואר לגבי הפקר בחו"מ (סי' רעג סעי' ט), או לגבי יאוש בעלים כדברי הנתיבות (סי' רסב ס"ק ג). אלא שעפ"ז ייצא שפטורו מתרו"מ כדין מתנ"ע יחול עם לקיטתו וא"כ מדוע מתנ"ע שבעל השדה לוקט, כשלא באו עניים, פטורות מתרו"מ, הרי לא באו כלל ליד עניים? ומצאנו שאף מתנ"ע שלא באו לידו כלקט (פ"ה מ"ב) של שבולת שהתערבה בקמה. ולהסביר שהוקבע בתור לקט מיד אבל אם לא יצא מידו אי"צ לפעולת קניין נלענ"ד קשה.
14. ונלענ"ד שבפאה"ש דייק מכך שהרמב"ם כלל לא הביא בהלכותיו מצב שאין עניים, ולכן משמע לו שאף במצב כזה חייב להניח מתנ"ע. אמנם בסמ"ג (ל"ת רפח) במפורש כתב שהייתה עיר שאין בה עניים.
15. אמנם גם לפי שיטתם כתב שפטורים מתרו"מ - אם הניחו ואין באים עניים. ונראה מדעתו שאם לא הניחו לא הוקבעו המתנות, וחייבים בתרו"מ.

בימינו לא מגיעים עניים לאסוף מהשטח ולכאורה לפי השיטה האחרונה לא קיימת חובת הנחה, אלא שנראה שאף לשיטה זו, אם גבאי צדקה יכול ליטול במקום עני - חוזרת חובת ההנחה, ואין בעלי השדה יכולים ליטול את המתנות לעצמם.

ג. גבאי - יד עניים

מהרבה מקורות בש"ס ובפוסקים עולה שגבאי צדקה הוא כיד עניים ויכול לזכות עבורם, ואפילו במקומות ששליח רגיל ואפילו שליח בהרשאה אינו יכול לזכות. כן עולה מב"ק (לו ע"ב) וממשנת מעשר שני (פ"ה מ"ט) במעשה של ר"ג והזקנים. ומבואר בירושלמי פאה (פ"ד ה"ו) ובבלי (ב"מ יא ע"א) שר"ע זכה לעניים כיון שהיה גבאי צדקה (פאה פ"ד ה"ו): "ור"ע ראוי ליטול הוא... ואפילו תימר משהעשיר תיפתר כשהיה פרנס ויד פרנס כיד העני". וכן בחולין (קלד ע"ב) לחד לישנא ר' אמי זכה עבור תלמידי הישיבה מצד שהיה גבאי צדקה. ולכן נראה שגבאי יכול לזכות עבור עניים ואין בעלי השדה יכולים לסלקו, מכיון שאינו עני. וזכייתו מכניסה את היבול לרשות עניים והם פטורים כמו כל מתנ"ע מתרו"מ. וכך נראה בתוס' ותוס' הרא"ש (ר"ה ד ע"ב ד"ה לקט) שהקשו איך עובר בבל תאחר בלשו"פ, ותיצרו בתירוצם השני שכיון שלא באו עניים חייב בעל הבית ללקוט את הלשו"פ ולהעביר אותם לעניים. אמנם חזרו מתירוצם מפני שמהמשך הסוגיא (חולין קלד ע"ב) עולה שיכול בעל הבית ליטול את הלשו"פ לעצמו ואינו צריך להעביר אותם לעניים¹⁶. אולם נראה גם למסקנה שיכול בעה"ב ללקוט עבור העני, אלא שאינו חייב לעשות כן; וכ"כ תוס' ישנים יומא (לו ע"ב). אולם ניתן לדחות את המקורות לעיל (פרט לר"ה ויומא), ששם מדובר בצדקה או מעשר עני ובהם יש דעת אחרת המקנה.

ד. הסוגיות בגיטין וב"מ

בב"מ (ט ע"ב) ובגיטין (יא ע"ב) הובאה משנה ממס' פאה (פ"ד מ"ט): "מי שליקט את הפאה ואמר הרי זו לפלוני עני ר"א אומר זכה לו, וחכ"א יתננה לעני הנמצא ראשון". בפירוש המשנה ישנם שני הסברים; וז"ל הר"ש:

"בפרק שנים אוחזין אמרינן אמר עולא מחלוקת מעשיר לעני, דר' אליעזר סבר אמרינן תרי מיגו, דאי בעי מפקיר להו לנכסיה והוי עני וחזי ליה, ומיגו דאי בעי זכי לנפשיה זכי נמי לחבריה. ורבנן סברי חד מיגו אמרינן תרי מיגו לא אמרינן, אבל מעני לעני דברי הכל זכה. ורב נחמן אמר מעני לעני מחלוקת. ובפ"ק דגיטין מפרש טעמא דרבנן משום לא תלקט לעני ור"א מוקי ליה להזהיר עני על שלו".

16. יש להעיר שתוס' כתבו שפרט ועוללות נכללו באותן מתנ"ע אע"פ שלגבי עוללות הוכחנו לעיל שהוקבעו עם גידולן וע"כ אסור ליטול לעצמו וצ"ע.

שאלתנו, אם גבאי יכול ללקוט מתנות עניים עבור העניים, תלויה בשני הסברי המשנה. לפי ההסבר שר' אליעזר וחכמים נחלקו בתרי מיגו גם גבאי או אפוטרופוס יכולים ללקט עבור עניים אליבא דרבנן, אבל לפי ההסבר השני הלקיטה מותרת דווקא לעני גופו (לרבנן).

אולם נראה שלהלכה התקבל ההסבר הראשון בלבד. ראשית, תירוצ זה הוא המובא הן בגיטין והן בב"מ, בעוד שההסבר האחרון נכתב דווקא בגיטין ואף הוא בדרך דחייה ('ודלמא לא היא'), ותוס' בגיטין כתבו שהוא דיחויא בעלמא¹⁷. ובירושלמי (פ"ד ה"ו) הסבירו כהסבר הראשון, וכן הרמב"ם והרע"ב ושנו"א (פאה שם) וכן המאירי (גיטין שם), הביאו את ההסבר הראשון, וכן שאר מפרשי המשנה¹⁸.

ועל כן נראה שכשם שעני יכול לזכות בפאה לצורך עני אחר ומטעם מיגו, (וזכיה מטעם שליחות), כן גבאי צדקה יכול לזכות עבור עניים בכל מתנ"ע שבשדה¹⁹.

ה. זכיה עבור עני מדין תופס לבע"ח

בסוגיית הגמ' (ב"מ י ע"א) נפסק שהתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה. רש"י מסביר שהסיבה לכך היא שבעל החוב עבורו הוא תופס לא עשה אותו שליח. משמע שאילו היה ממנה אותו כשליח - לא היה חסרון של "חב לאחרני". אולם תוס' (ב"מ שם ד"ה תופס, כתובות פד ע"ב ד"ה את) הקשו עליו ודחו דבריו ממקרה "ימר בר חשו" (כתובות שם) שבו הוא שלח שליח לתפוס ספינה מבעל חובו, ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע מנעו אותו משום תופס לבע"ח במקום שחב לאחרני. וכן ראשונים נוספים דחו דבריו (נ"י ב"מ, רא"ש ב"מ, ר"ן גיטין ה ע"א, טור ח"מ ס' קה) והרא"ש הוסיף שאף בהרשאה אינו יכול לתפוס עבור אחר וכ"כ הטור (שם). אולם הב"ח חידש בדברי רש"י ששליחות אינה מועילה היא דווקא במינה אותו בע"פ, אבל אם נתן לו הרשאה והקנה לו נכסיו מועילה שליחות אף לחוב במקום שחב לאחרני (ותמה על הרא"ש מנ"ל שהרשאה אינה מועילה)²⁰.

17. ואע"פ שתוס' (שם ד"ה לא תלקט) דנו בתירוצ זה נראה שהיינו לפי הו"א דדיחויא אבל לא למסקנה.

18. ואף המשנה עצמה נקטה כהסבר זה בפ"ה מ"ב ע"ש במפרשים שפרשו עפ"י הירושלמי שר"א לדבריהם דרבנן קאמר להו שעני יכול לזכות לעני אחר.

19. העירני הרה"ג דב ליאור רבה של חברון וקרית ארבע על תשובת החת"ס (יו"ד ס' רמד). תורף דברי החת"ס לענייננו: אם יאכל ע"י עטלפים חלק מהלקט ואח"כ יבואו עניים עדיין מחוייב להניחו ואסור לנוטלו לעצמו.

20. הש"ך (סי' קה ס"ק א) חלק שאינו יכול לתפוס בהרשאה. והתומים (סי' קה ס"ק ב) הביא מאסיפת זקנים דברי תוס' שיכול לתפוס בהרשאה. ובשו"ת תורת אמת (סי' סז למהר"א ששון) הביא מריטב"א גיטין שאם עשאו שליח בהרשאה יכול לתפוס אף שחב לאחרני והסביר כן דברי רש"י. והתומים חילק בין הלואה שההרשאה היא מעיקר הדין ושם יכול לתפוס, לבין דינים אחרים אשר הם רק מכח תקנה.

עפ"י שיטת רש"י²¹ וכש"כ לפי הב"ח, גבאי צדקה התופס עבור עניים יכול לתפוס אפילו אם חב לאחרני²², ובזמננו שעניים לא יבואו ללקוט, אולי אף אין זה נחשב כחב לאחרני.

ו. מח' ר"ת ורמב"ן לגבי מגביה ותופס והנ"מ לעניינו

לעומת מה שנפסק שהתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים - לא קנה, פוסקים כשיטת ר' יוחנן שהמגביה מציאה לחבירו - קנה חבירו (וכן ר' יוחנן עצמו סבר שהתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה) ונשאלת השאלה איך מתיישבים שני הפוסקים זה עם זה.

תוס' (ד"ה א"ר יוחנן, כתובות פ"ד ע"ב ד"ה ואמר, וכ"כ הרא"ש פ"א סי' כז) תירצו שלפי ר' יוחנן התופס לא קנה דווקא כשאין לו שום זיקה לממון הנתפס, אבל אם יש לו שייכות כגון במציאה שהוא יכול לזכות לעצמו - יכול לזכות לאחר (וה"ה אם בעה"ח חייב אף לתופס). אולם הרמב"ן וכן הריטב"א תירצו שבמציאה אינו נחשב חב לאחרים מפני שהמציאה לא היגיע לידי האחרים, לעומת זאת בחוב של הלוואה, התופס, חב לשאר בעלי החובות. הנפ"מ בין שני התירוצים היא במקרה שבעל החוב חב אף לתופס: לפי ר"ת רשאי לתפוס ולפי רמב"ן והריטב"א - אינו רשאי. נפ"מ נוספת בין השיטות היא בגבאי צדקה: האם גבאי נחשב כתופס במקום שחב לאחרני אם לאו; לפי הרמב"ן, כיון שהממון לא בא לידו קודם תפיסה - הוא לא נחשב כחב לאחרים. לעומת זאת לפי תוס' עדיין אין לגבאי מיגו אישי לתפיסה אלא מכוח מה שתופס לעניים, וע"כ ייתכן שנחשב כחב לאחרים.

ז. תפיסה מדין פועל, ומדין אפוטרופוס

הגמ' (ב"מ שם) מסיקה שפועל שנשכר לכל מלאכה שיטיל עליו בעה"ב, או ללקט מציאות יכול לתפוס עבור בעה"ב, אפילו שהוא חב לאחרני בתפיסה

21. התומים (סי' קה ס"ק א) הביא שמהר"א ששון פסק שהמוחזק יוכל לומר קים לי כרש"י כשעשהו שליח, והש"ך מחלק בין שכרו ללא שכרו, והתומים עצמו העלה שאף ברש"י זו היתה הו"א ולא ס"ל למסקנה הכי. ובתקפו כהן (לבעל הש"ך סי' קכו) סיכם בענין הקים לי עפ"י מהר"א ששון: "ומ"מ אני חוכך בדין זה, כיון שכל הפוסקים ראשונים ואחרונים פסקו דלא כרש"י ועדיין צ"ע".
22. הש"ך בס' תקפו כהן (סי' קכו) הקשה על מהר"א ששון שכתב בשו"ת תורת אמת (סי' סז) שיכול לתפוס ע"י שליח. והקשה הש"ך הרי ריב"ש (סי' קז) והרמ"א באבן העזר (סי' צג סעי' כג) פסקו שאי אפשר לתפוס ע"י שליח. ותרץ שהם אזלו לשיטת החולקים על רש"י. ועי' בתומים (קיצור תקפו כהן סוף הל' דיינים) שבמקום ספק אם חב לאחרני תפיסה ע"י שליח מועילה.

23. ולכאורה גבאי צדקה אינו שונה מפועל וידו כיד עניים, וע"כ יכול לזכות עבורם²⁴.

ועוד, בסוגייה הנ"ל מביאים הראשונים את שיטת רבנו חננאל הסובר שאפוטרופוס רשאי לתפוס במקום היתומים עבור חובם, וכ"פ בשו"ע (ח"מ סי' קה סעי' א). וכתב הב"ח שלמד זאת מדין פועל שידו כיד בעה"ב. ובמחנה אפרים (שלוחין סי' יא) הביא משו"ת מהרש"ך שלמד שאפוטרופוס חשיב "בעליו עמו" כשם שיכול לתפוס עבור יתומים, אף במקום שחב לאחריו. וא"כ גבאי צדקה יוכל לזכות עבור עניים כדין אפוטרופוס.

ח. טענות לסתירת חיוב העזיבה

הגמ' בקידושין (כג ע"ב) מכריעה שכהנים בעבודתם בבית המקדש הם שלוחי דרחמנא ולא שלוחי דידן. בטעם הדבר אומרת הגמ': "מי איכא מידי דאנן לא מצינן למיעבד ואינהו עבדי". לכאורה תמוה איך יהא כוח שליח (גבאי צדקה) גדול ממשלחו, שסתם עני אינו בא ולוקט וגבאי יוכל לבוא וללקוט. אמנם המגבלות של עני אינן נובעות מאיסור, אלא שבמצב הנוכחי אין זה רווחי עבורו ללקוט את מתנות העניים, וע"כ הוא מתייאש ומפקיר. אבל לו יצויר שהיו העניים מתאגדים ובאים ביחד, זה היה בהחלט רווחי בפרט בימינו שיש יבולים חקלאיים גדולים. וע"כ לא נראה שיש בכך הגבלה לגבאי צדקה. כמו"כ כבר שאלה הגמרא (ב"מ שם) שאין כל העניים מתייאשים יחדיו. ואף כאן, אם אלו שלא כדאי להם ליטול התייאשו, מי יאמר שאף שאר עניים התייאשו?! הרב יהודה עמיחי השיב על דברי, שגבאי צדקה של מוסד מסוים חב לאחריו כלפי שאר המוסדות. ולחיצוק דבריו יש להביא ראייה מסוף סוגיית "יאוש שלא מדעת", ושם עלה שמתנ"ע שבשדה ראויים לכל עניי ישראל ולא דווקא לעניי המקום, אלא שהללו מתייאשים מחמת עניי המקום כיון שהם מקדימים להגיע לשדה ללקוט. ולפי"ז עולה שאלת חב לאחריו. אולם נראה שכיון שהגבאים באים מכוח עניים מותר להם אף לחוב לאחרים שהרי אין הם עשירים התופסים עבור עניים אלא יד עניים, וכשם שעניים חבים לעניים אחרים. ע"כ נראה שאין בכך למנוע את הלקיטה ע"י גבאים. אמנם מן הראוי להנהיג סדרי איסוף בין גבאי צדקה שונים שלא יגיעו לקלקולים. וכשם שתקנו

23. אמנם המרדכי (גיטין סי' שכח) הסתפק לגבי פועל האם יכול לתפוס עבור בעלים, ודבריו צ"ב הרי הגמ' הביאה זאת ללא חולק. ודבריו יובנו עפ"י התומים (סי' קה ס"ק א) שכוח פועל לתפוס הוא דווקא במציאה אבל לא בחוב שאינו שייך לו כלל. אולם לגבי שאלה דנן נראה שגבאי שייך במתנ"ע וע"כ יכול לתפוס עבורם. ועי' שו"ת רעק"א (ח"ב סי' קיב ד"ה ובזה).

24. בס' מחנה אפרים (הל' שלוחין סי' יא) למד מעדיפות פועל על שליח שלפועל נכרי ישנה שליחות וחשיב כדין אפוטרופוס ונחשב בעליו עמו. אולם בחי' רעק"א על חו"מ (סי' שמו) נשאר עליו בצע"ג, ואולי דווקא בעניין זה. ועי' תשובת הגר"א שפירא שליט"א בס' שנה בשנה (שנת תשנ"ג) לגבי דברי המחנה אפרים הללו.

לגבי פאה שאין אוספים אותה לא במגלות ולא בקרדומות שלא יכו זה את זה.

עוד העירני הרב עמיחי מהחזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק י ד"ה ובעיקר) שכתב שגם היום פטורים להניח לשו"פ. ונימק זאת בכמה טעמים: (1) משום טורח מול שכר של עני. (2) העניות היא בשאר דברים אבל לא בלחם והוא בזול, ואין עניים המחזרים על הפתחים מתרצים בפת, ולא ילקטו וידושו ויטחנו וכו'. (3) נכרים באים ולוקטים ואין חיוב להשאיר פאה עבורם. והנה כל הטעמים יחדיו אינם חזקים דיים. לטעם א' בשדה גדולה יש בהחלט כדאיות כלכלית בלקיטה. לטעם ב' אף שהלחם בזול, לענ"ד מרובים האנשים שאין להם כדי מזונות של שנה שלמה לפנייהם (=מאתים זוז), ובמתנות עניים מותרים לזכות כל מי שאין לו מזונות המספיקים למחייתם במשך שנה שלמה ולא דווקא המחזרים על הפתחים. לטעם ג' ברוב השדות לא ניתן לנכרים לעלות וליטול²⁵, כש"כ שלא עם כלי איסוף. ואי חיישינן לגניבות לא נראה שמטעם זה ניפטר ממצוות (ע"י הערה 19 לעיל).

אולם נראה לענ"ד שאולי בגלל סדרי הלקיטה כפי שתקנום חז"ל, אין זה מעשי שיבואו גבאים ויאספו את מתנות העניים. חז"ל תיקנו שאין קוצרים את הפאה לא במגלות ולא בקרדומות כדי שלא יכו אלו את אלו. וקבעו שמי שהשליך טליתו או מקצת פאה על השאר מעבירים ממנו את מה שתפס שלא כדין²⁶. אף כאן אם אין רשות לגבאי צדקה ללקוט בכמויות גדולות ובכלים מכניים הרי אף לעניים שהם לוקטים עבורם אין זה כדאי. וכיון שפאה היא עיקר מתנות עניים שבשדה בימינו, כל זמן שלא הותר לגבאי צדקה ע"י בי"ד ללקוט בשפע ע"י מכונות איסוף - אין זה כדאי מבחינה כלכלית לבוא ולאסוף. אולם ניתן להשיב שכשם שבדלית ודקל, וכן כשכל העניים אומרים לחלק (פאה פ"ב מ"א-מ"ב) - בעה"ב מוריד את כל היבול בכליו הוא²⁷, ואף במגלות וקרדומות, כך כשגבאי יאסוף, יוכל לבוא עם מכונת איסוף וללקוט. ולא יהא כוח בעל השדה המלקט עבור עניים לחלק להם, עפ"י דינא דמשנה, גדול מכוח גבאי המלקט עבורם. אולם הדבר טעון תיקון בי"ד.

25. ולענ"ד, מטעם זה כתב הרמב"ם בהל' יג שמתנ"ע שאין עניים מקפידים חוזרות לבעל השדה. שכיון שעדיין אסור לשאר אנשים להיכנס לשדות אחרים נמצא שאף שעניים הפקירו אותן - אחרים אינם יכולים להיכנס ולזכות.

26. ופאה נקנית לעני רק כשתולש מן הקרקע. ואין הוא יכול לקנות מקצת ואגבה לקנות את השאר מפני שדינה כדיון מטלטלין (אע"פ שמחוברת עדיין לקרקע), ובקרקע אין לו שום קניין חוץ מהרשות להיכנס וליטול את שלו. וע"כ אם התחיל לתלוש מקצת השדה לא זכה עדיין בשאר.

27. ותמוה על תוס' בר"ה מדוע לא מצאו היכי תמצוי של כל תאחר בלשו"פ והרי יכלו לתרוץ בדלית ובדקל שהוריד לעניים ולא חילק, וצ"ע.

ט. סיכום

מהדיון לעיל עולה שקיימת חובת נתינת לשו"פ ופרט ועוללות בימינו. כמו"כ כיון שקיימים עניים הראויים ליטול לא פוקעת חובת העזיבה. וא"כ אם קיימים גבאי צדקה המוכנים להתאמץ לבוא ולאסוף את המתנות יש בכך קיום מצוות מתנו"ע, ואין הבעלים יכולים למונעם. עם זאת כיון שחיוב מתנו"ע (לחלק מהפוסקים) בימינו הוא מדרבנן, ייתכן שיש להקל. בנוסף העלינו שישנה בעיית הלקיטה בכלים גדולים. ועוד, עד שחשים לאביונים צריך לחוש לחקלאים שבזיעת אפם אוכלים לחם, ולעתים קוץ ודרדר... ואף מגזילת נכרים עוד לא ניצלנו, וכיון שעוד לא באנו לכלל ברכת: "ועשית את התבואה לשלש השנים" (ויקרא כה, כא) - וכל מצוות אלו אחוזות זו בזו בדרגת קיומן ההלכתי (כדברי החזו"א שם), אולי ניתן להקל ולא לתת פאה (ולקט ופרט ושכחה ממילא אינם כדאיים לעניים). ועדיין הדבר צריך הכרעת גדולי ישראל.

הרה"ג דוב ליאור שליט"א (מכתב)

לכ'...

אחדש"ה כיאות.

קראתי את מאמרך אודות מינוי גבאי צדקה למתנות עניים (לקט שכחה ופאה) והדברים מאד נראים. אולי ראוי לעמוד ביתר בירור במקום שאין עניים שאין דין עזיבה, האם הפשט הוא שלא חל עליהם בכלל דין מתנו"ע וזה ממילא שייך לבעלים גם לעניין תרו"מ, או שחל רק שהוא חוזר וזוכה וא"כ יביאם לגבאי צדקה.

בפשטות נראה שאין שייך כאן דין תופס לבע"ח דהוי ידא אריכתא של העניים.

ולכן למעשה נראה שיש לפעול להחדרת הרעיון הזה ככה שאחינו החקלאים יוכלו לקיים את המצוות התלויות בארץ ממש פשוטו כמשמעו. ובייחוד לפי הבנת הח"ס יו"ד סי' רמד בסופו בדעת הש"ך, שבארץ ישראל יש חיוב להשאיר תמיד עי"ש. לכן נראה לענ"ד שחיוב מתנות בזמננו בא"י לפי הרמב"ם זה יהיה מהתורה. כי קדושה שניה קדשה לעתיד לבוא וכאן זה לא מותנה בביאת כלכם כבחלה ותרומה לשיטתו.

החותם לכבוד התורה ולומדיה

דוב ליאור

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (מכתב)

ובאשר ללקט שו"פ. אתה מעלה רעיון חדש. שאע"פ שעניי ישראל לא יבואו ללקט בעצמם את הלשו"פ, אם ימצא גבאי צדקה שיתארגן וילקט כמות גדולה של לשו"פ שתהיה בה תועלת לעניים בכך שהוא ידוש ויטחן ויאפה וייתן להם. וכשהדבר נעשה בממדים גדולים הוא כדאי ואפשרי מבחינה כלכלית וא"כ יחול חיוב לשו"פ. אמנם עדיין נשארת השאלה, אם אכן רק גבאי צדקה יבואו ליטול לשו"פ, או שמא יבואו גם סוחרים אחרים וייטלו אותם. אך נניח שבעלי השדה מיידעים רק את גבאי הצדקה לבוא וליטול לשו"פ, האם יחול עליהם החיוב לעשות כן.

והשאלה היא אם גבאי צדקה שהוא יד עניים, ראוי לזכות עבור העניים, האם אין כאן תופס לבע"ח במקום שחב לאחרני? ואתה טוען שיתכן שאין כאן חב לאחרני, שהרי העניים בלא"ה אינם באים ללקוט. אך י"ל שהוא חב לאחרני לבעלי השדות, שאלמלי היה גבאי צדקה היו פטורים מלשו"פ ועתה שהוא נעשה גבאי צדקה ולוקט עבור העניים הוא מחייב את בעלי השדות. וצ"ע. וא"כ השאלה העיקרית שעלינו לברר היא האם גבאי צדקה שונה מזוכה לאחרים.

ואתה רוצה לטעון (באות ה') שגבאי צדקה דינו כשליח, ולשיטת רש"י שליח יכול לתפוס עבור עניים. אך לא הבנתי מי מינה את הגבאי לשליח. ומדוע לא ייחשב כמי שזוכה לאחרים מדין זכיה ולא מדין שליחות? אז תחזור שוב השאלה של תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים. ואולי כוונתך שאם המדובר במוסד ממלכתי שהמדינה מנתה אותו לדאוג לעניים, ייתכן שהוא יכול לתפוס. כי יש לו דין פועל או אפוטרופוס (וכפי שהעלית באות ו') אלא שבפועל מועילה תפיסה משום יד פועל כיד בעה"ב. ואם העניים היו משלמים לו הוא היה ידם. אך כשלא העניים משלמים לו איך ייעשה כידם? אמנם י"ל שהמדינה תשלם לו והדבר נחשב כאילו העניים משלמים לו. והדבר צ"ע אם מועיל דבר כזה שמישהו אחר ישלם לפועל שיתפוס חוב למלווה, כי הוא ידו של המשלם ולא של המלווה וצ"ע. והדבר דומה לשוכר פועל והראהו בשל חברו שהוא חייב בתשלומים (שו"ע חו"מ סי' שלו סעי' א, ועי"ש סי' שלב סעי' א שאין לפועל תפיסות אלא למי ששכרו).

וראיתי שיש מי שסובר שברגע שהשליח מקבל שכר הוא נעשה כמי שתופס לעצמו, ומכיוון שתופס לעצמו התפיסה מועילה למרות שחב לאחרני. כי רק מי שתופס לבע"ח והוא עצמו לא צד בדבר אין לו סמכות לחוב לאחרני. אך כשהדבר מועיל לעצמו הרי הוא כמי שתופס לעצמו. (יד המאיר, הובא באוצר מפרשי התלמוד ב"מ י ע"א הערה 58). אולם לענ"ד זה יועיל רק בקבלן, ששכרו תלוי בתפיסה.

אך פועל שמקבל שכר יומי, אינו נחשב כמי שתופס לעצמו, כי בין שיתפוס ובין שלא יתפוס יקבל שכרו.

ועי"ש תירוצים נוספים על רש"י שסותר למש"כ בכתובות (פד ע"ב) ביימור בר חשו ששליח לא יכול לתפוס חוב במקום שחב לאחרני ותירוצים רבים מבוססים על ההבחנה שבין מלווה רגיל לבין יתומים. שבמלווה יש לו זכות מסוימת או שיעבוד ולכן יכול למנות שליח שיעמוד במקומו, אך ביתומים אין למלווה זכות דומה, הם אינם משועבדים וכן אינם חייבים בעיקר החוב אלא רק משום כבוד אביהם ועוד עי"ש. וא"כ בלשו"פ אם העניים עצמם אינם מגיעים א"כ הבעלים פטורים ועתה ע"י גבאי הצדקה נוצר חיוב. כלומר תפיסתו יוצרת חיוב חדש, ובלעדיה הבעלים לא היו חייבים, צ"ע אם מועילה תפיסה כזו. והדבר דומה יותר ליתומים מאשר לבע"ח ותפיסה לא מועילה בשלהם. לכן צ"ע אם אפשר לדמות לשו"פ אפי' למציאה. כי מציאה היא הפקר ואילו לשו"פ אם אין חיוב לעזוב לעניים הם לא הפקר, וא"כ רק מינוי הגבאי יוצר את החיוב וממילא את ההפקר, ושאלה האם הדבר מועיל.

באות ב' אתה מסתפק בשאלה מה יהיה המצב כאשר עניים אינם מגיעים אם הלשו"פ הם הפקר או שהם שייכים לבעה"ב? ותלית את הדבר במחלוקת הרמב"ם והמאירי וא"כ הדבר ספק וספק מת"ע לחומרא, כמבואר בחולין (קלד ע"א). אך משמע שם שרק כאשר יש חזקת חיוב, ובנד"ד צ"ע אם יש חזקת חיוב שהרי זה גופא תלוי במחלוקת הרמב"ם והמאירי. לדעת הרמב"ם כאשר אין עניים - הלשו"פ בחזקת בעה"ב א"כ יש כאן חזקת פטור. ואז לדעת המאירי חייב לעזוב ורק כאשר לא יגיעו רשאי לזכות בחזרה הריהו בחזקת חיוב, וא"כ הדבר צ"ע אם הלכה כהרמב"ם או כמאירי, נמצא שיש ספק אם יש חזקת חיוב או לא, א"כ אי אפשר להכריע בספק כזה לחומרא כי מי שסובר שפטור, סובר שאין גם חזקת חיוב.

בברכת התורה והארץ
יעקב אריאל

הרב יגאל הדאיה

חובת בדיקת המזון*

- א. ההלכה מחייבת לבדוק לפני האכילה כל מזון שמצויים בו חרקים או שדרכם להמצא בו. חובת בדיקה זו, פעמים שהיא מן התורה ופעמים מדברי חכמים¹.
- ב. חובת הבדיקה עלולה להשתנות לפי תקופת ומקום גידולו ואיחסונו של המזון, כך שיתכן שמין מסוים חייב בדיקה בעונה אחת ופטור מבדיקה בעונה אחרת או שחייב בדיקה בארץ אחת ופטור מבדיקה בארץ אחרת². כיום נקיון המזון מחרקים תלוי גם בהדברת המזיקים והרחקתם מן הגידול³.
- ג. בחיוב לבדוק מזון יש להבחין בדרגות שונות:
1. מזון **שדרכו** להיות נגוע עפ"י רוב - חובת הבדיקה שלו היא מן התורה⁴.
 2. מזון שעפ"י רוב הוא נקי מחרקים, אבל המקרים בהם מוצאים בו חרקים מצויים ואינם נדירים - חובת הבדיקה שלו היא מדרבנן, והוא הנקרא "מיעוט המצוי"⁵.

- * מתוך ס' בהלכות תולעים שנערך ע"י צוות המכון, הנמצא עדיין בכת".
1. לענין זה יש השלכות לגבי מקרים של ספק או צירוף כמה ספיקות להקל.
 2. עי' ש"ך (סי' פד ס"ק כב) שהוכיח מדברי מהראשונים שחובת הבדיקה בכל מין משתנה לפי המקום והזמן. וכ"כ הבה"ט (ס"ק יז) הפמ"ג (מש"ז סי' פד ס"ק יא) ושאר פוסקים.
 3. התייחסות להבדלים בנגיעות הנובעים מצורת טיפול שונה, נידונה במאמרו של הרב יואל פרידמן ("התורה והארץ" ח"ב עמ' 419-438). ועי' שו"ת אגור"מ (יו"ד ח"א סי' לה) שמסתפק שמא אין לסמוך על הטיפולים לפטור מבדיקה לכתחילה משום דהווי כרוב התלוי במעשה. אולם מסתבר שישנם טיפולים בסיסיים שאילמלי נעשו הפרי ייפגע ולא יגיע לידי שיווק וע"כ סביר מאוד שאותם טיפולים אכן נעשו. ומטעם זה אנו מחשיבים כיום פירות רבים כנקיים והם נאכלים ללא בדיקה אע"פ שבדורות הקודמים שלא השתמשו בחומרי הדברה היו אותם פירות חייבים בדיקה כמפורש בפוסקים האחרונים. וראה לקמן (פרק ה סעי' כו והלאה). מאידך פירות שבעבר לא היו נגועים, עלולים כיום להיות נגועים ללא טיפולי ההדברה, בגלל הפרת האיזון הביולוגי, מעבר מזון ממקום למקום ברחבי העולם ועוד.
 4. עי' מאמרו של האגרונום יוסי שחר (אמונת עתיך גליון 8 עמ' 41) באשר לנגיעות הקטניות. ומאמרו של מר יובל הדר (אמונת עתיך גליון 10 עמ' 36) באשר לנגיעות הקמח.
 5. דמדאורייתא אנו הולכים אחר הרוב והרי רוב הפירות מאותו המין נגועים. ואף שזהו רובא דליתא קמן, עי' חולין (יב ע"א) וברש"י (ד"ה פסח) שגם רוב כזה יש ללכת אחריו משום "אחרי רבים להטות" או מהלכה למשה מסיני. וכ"כ הדרכ"ת (ס"ק צג ד"ה פירות) בשם מהרד"פ, שבאותן שנים שהוחזקו התאנים להתליע הרי הן אסורות מן התורה.
- מדין תורה אין לחוש למיעוט, אף כשהוא מצוי, אלא הולכים אחר הרוב, כמו שנאמר בחולין (יא ע"א-ע"ב). ועי' רש"י (שם יב ע"א ד"ה פסח) וכאן רק מיעוט הפירות מאותו המין נגועים. אולם מדרבנן יש חיוב לבדוק לכתחילה גם כאשר מיעוט מצוי של המין מתלע, כפי הדין בבדיקת סירכות הריאה. כך משמע בגמרא (חולין נח ע"ב, סז ע"א). וכ"כ הרמב"ן (חולין נח ע"ב ד"ה הני), הרשב"א (תורת הבית בית ג שער ג עמ' פד, חידושי חולין נח ע"ב ד"ה אמר רב פפא, שו"ת ח"א סי' רעד) והר"ן (לרי"ף חולין דף יט ע"א ד"ה הני תמר), שהחובה לבדוק את הפירות היא משום "מיעוט המצוי".

3. מזון שבדרך כלל הוא נקי מחרקים, והנגיעות שלו נדירה - מותר באכילה ללא בדיקה⁶. אעפ"כ, מן הראוי להביט גם במזון זה ולשים לב להימצאות של חרקים או סימנים בולטים המעידים על הימצאות חרקים⁷.
- ד. מין הנגוע עפ"י רוב שבדיקתו מן התורה, הוא מין שברוב פירותיו יש נגיעות (של חרק אחד לפחות). לדוגמא: אם ברוב ראשי הכרוב שגדלים באביב או בקיץ יש נגיעות, הרי שחובת בדיקתם מן התורה⁸.
- ה. מין שיש בו מיעוט מצוי, ובדיקתו מדרבנן, יש שתי שיטות בהגדרתו:
1. יש פוסקים שמשמע מדבריהם שדווקא אם עשרה אחוזים ומעלה מכלל הפירות של אותו מין נגועים אזי חייבים לבדוק⁹.
 2. וי"א שאם בדרך כלל מיעוט הפירות נגוע ורובו אינו נגוע, אפילו שהמיעוט פחות מ - 10% מכלל הפירות יש לבדוק את הפירות¹⁰.

- הרמב"ם (מאכ"א פ"ב הט"ו), הרא"ש (חולין פרק ג ס' נג) והשו"ע (סעי' ח) כתבו שכל "שדרכו להתלע" חייב בדיקה. ומדברי הרמב"ן (חולין שם), המג"מ (לרמב"ם שם) והגר"א (ס"ק כב) משמע ש"דרכו" היינו מיעוט המצוי.
6. כ"כ הפר"ח (ס"ק כד) והפמ"ג (שפ"ד ס"ק כא), שלמיעוט שאינו מצוי, אין חוששים. וכן משמעות כל הראשונים שהובאו לעיל (בהערה הקודמת).
7. בשו"ת משכנות יעקב (סי' טז) כתב שבמקום שאין טורח מרובה יש לבדוק אף במיעוט שאינו מצוי. ובשו"ת בית אפרים (סי' ו) השיג על דבריו. והחכ"א (כלל לח סעי' כ) כתב ואלו דבריו: "ראוי לאדם להסתכל במה שאוכל, וע"ז יינצל מכמה תולעים. ומעיד אני על עצמי שכמה וכמה פעמים ניצלתי ע"י זה, ב"ה". וכן כתב הדרכ"ת (ס"ק צה ד"ה ועיין בפר"ח). וכן הורה למעשה הגר"מ אליהו שליט"א (עי' "מן המותר בפיך" עמ' 1 סעי' א).
8. במקרה זה כל ראש כרוב נחשב ליחידה אחת (ולא כל עלה כרוב). ולכאורה לפ"ז חובת בדיקה מן התורה לחומס יהיה רק אם רוב גרגרי החומס נגועים. ובדיקה מן התורה לצימוקים תהיה רק אם רוב הצימוקים הפרטיים נגועים. ובעלי הפטרוזיליה רק אם רוב הגבעולים הפרטיים נגועים אבל בלא"ה תהיה זו רק חובת בדיקה מדרבנן משום מיעוט המצוי. וכן משמע משו"ת חת"ם סופר (יו"ד סי' עז ד"ה תחילה) שכתב: "ובמקומות ההמה שכיח הרחש אפילו ברוב החביות אבל לא ברוב הפירות. ואם יבדוק כל פרי בפני עצמו, יהיה הרוב בלא תולע, ע"כ ליכא אלא מיעוט המצוי".
9. כך הבינו כמה מהאחרונים בדעת שו"ת משכנות יעקב (יו"ד סי' טז ד"ה ותרתי). עי' דרכ"ת (סי' לט ס"ק ג); שו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' פא, ח"ה סי' פה); שו"ת אבן ישראל (הל' שחיטה פרק ז ד"ה והנה בזמננו). ובשו"ת ישועת משה זרעים סי' מ אות ז).
- ולפי"ז חובת בדיקה מדרבנן בצימוקים או בתמרים תהיה רק אם אחד מכל עשרה צימוקים או תמרים - נגוע. אולם יתכן שיש לשער עפ"י יחידות המזון שקונים או משתמשים בהם דהיינו שאם בשקית אחת מתוך עשר שקיות של צימוקים - יש נגיעות אפילו בצימוק אחד, יש לבדוק את הצימוקים לפני השימוש וצ"ע.
- ובשו"ת ישועת משה (זרעים סי' מ אות ז) העיר שאפשר שאף המשכנ"י לא התכוון להתיר בפחות מעשרה אחוזים ושכן משמע בתשובה שם שכל דבר שהוא נראה לעינים שהוא מצוי ותדיר חשיב מיעוט המצוי. מאידך עי' שו"ת ריב"ש (סי' קצא ד"ה גס): "שמיעוט מצוי ר"ל שהוא קרוב למחצה ורגיל להיות".
10. בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' פא) מסיק שמיעוט המצוי לענין בדיקת טריפות הוא: "שלעולם אין רוב כשרות בלי מיעוט טריפות, והמיעוט מלווה את הרוב בכל עת ובכל מקום, והוא הוכחה

ולמעשה יש לבדוק כל פרי שהאדם יודע מנסיונו שהנגיעות מצויה בו לעיתים¹¹, או שנודע על נגיעות מצויה של אותו המין מפי פוסקי הלכה העוסקים בתחום זה¹².

1. כאמור מזון שבדרך כלל נקי מחרקים אינו חייב בדיקה, אולם אם נמצאו בו סימנים המעידים על נגיעות בחרקים כגון קורים או שאריות כרסום של חרקים - חייב בדיקה מן התורה¹³.

2. מקרים נוספים, בהם מינים נקיים, חייבים בבדיקה:

1. מזון שראינו שחדר אליו חרק - חובת הבדיקה שלו היא מן התורה¹⁴.
2. מזון שנמצאו בו שלושה חרקים והוסרו ממנו - ישנה חזקה שיש בו עוד

שזה טבעיות מציאותו לגדל רוב כשרות ומיעוט טריפות". וכ"כ בתשובה נוספת (ח"ה סי' פה, קנה, קנו). ולשיטה זו ייתכן שחמור יותר מיעוט מצוי של תולעים בפירות ממיעוט מצוי של פירות ערלה בשוק, שכן הערלה בשוק אינה מציאות טבעית אלא נקבעת עפ"י התנהגותם של בני אדם המכניסים ערלה לשוק. ועי' מאמרו של הרב פרידמן (ספר התורה והארץ ח"ב עמ' 430) ועי' בדיקת המזון כהלכה (ח"א עמ' 118 הערה 3) שיש מגדולי הפוסקים בדורנו שנקטו כדעה הראשונה לקולא ויש שהחמירו כדעה השניה. ולהגדרת מיעוט המצוי ע"ע במאמרים: הרב יואל פרידמן (אמונת עתיך גליון 13 עמ' 22), הרב עזריאל אריאל (שם גליון 15 עמ' 33). ועי' בדרכ"ת (סי' לט ס"ק ג) שדעת כמה אחרונים לגבי טריפות שונות בבהמה שמצויות במקומות מסוימים שאין חובה לבדוק אחריהם כיון שאין זה מיעוט המצוי בכל העולם או לפחות באזורים נרחבים. ומ"מ בנד"ד לענין בדיקת תולעים גם נגיעות שקיימת באזור מסוים מחייבת בדיקה וכמ"ש לעיל (סעי' ב והערה 2) שכל מקום נידון בנפרד שכן טבעו של עולם שפעמים מקום אחד נגוע בחרקים ומקום אחר אינו נגוע.

11. אמנם לפנינו ספק בדברנו מהו מיעוט מצוי ואפשר היה לומר שספקא דרבנן לקולא כדעה הראשונה, אולם כיון שאפשר לבדוק את המזון ולנקותו מתולעים, נחשב כספק שאפשר לבררו ויש להחמיר. מאידך עי' תשובת הרב ישראל זצ"ל (ספר התורה והארץ ח"ג עמ' 151) שכתב: "לא הזכירו בשום מקום האחוז שנקרא מיעוט מצוי ומזה נראה שאין להחמיר בכגון דא אלא הדבר ניתן להכרעה לכל אחד לפי הרגשתו שירחק הספק מליבר".

אך בדיעבד אם ערבב את המזון ללא בדיקה במזון אחר (אף ללא בישול), וכבר א"א לבדוק, יש לסמוך ולהקל בפחות מעשרה אחוזים, שהרי י"א שבדיקת הריאה משום מיעוט המצוי נתקנה רק לכתחילה אך בדיעבד שלא בדק וא"א לבדוק מותר בלא בדיקה. וכך יש לומר בנידון דידן לפחות במקרה שבו אין 10% של נגיעות שלשיטה הראשונה אין חיוב בדיקה כלל. וכן שעת הדחק יש לדונה כדיעבד ולסמוך בה על השיטה הראשונה.

12. מאז ומעולם פרסמו הפוסקים בספריהם אודות נגיעותם של מינים שונים; עי' דרכ"ת (ס"ק צג-צד), כה"ח (יר"ד סי' פד) ועוד. אולם יש לשים לב לכך שהמצב השתנה בכמה מינים לטובה בגלל הפעילות להגנת הצומח, וכן ישנם מינים חדשים שלא נזכרו בספרי הפוסקים שבדורות הקודמים וכל פוסק הזכיר את המינים המצויים במקומו ובזמנו. ולכן ראוי וצריך להתעדכן בפרסומים של פוסקים בני דורנו העוסקים בתחום זה.

וראה מאמרו של הרב יהודה עמיחי (אמונת עתיך גליון 8 עמ' 19 סעי' 5) באשר לתקפותה של בדיקה מדגמית ע"מ לקבוע מעמדם של מינים שונים.

13. חובת בדיקה זו נובעת מריעותא שנמצאה בפירות שלפנינו שמחייבת בדיקה למרות שפירות אלו הם ממין שבדרכ נקי. וראה מאמרו של הרב אהוד אחיטוב (אמונת עתיך גליון 11 עמ' 25)

14. שכיון שראינו שיש כאן חרק שאיסורו דאורייתא, א"כ כל הרוצה לאכול מן המזון חייב

חרקים, וחובת הבדיקה שלו היא ג"כ מן התורה.

- ח. מינים חדשים שאין לגביהם מידע - אינם חייבים בדיקה אא"כ שייכים לסוגי גידולים שהחרקים מצויים בהם (כגון: ירקות עלים, קטניות וכדו')¹⁵.
- ט. מינים שנקטפים כשהם נקיים מחרקים ודרכם להתליע אח"כ בזמן האיחסון חייבים ג"כ בדיקה¹⁶.

מדאורייתא לחפש אחר האיסור כדי שלא לבוא לידי אכילתו, אא"כ החרק נחתך ונתערב ובטל מדאורייתא.

15. ירקות עלים וקטניות מושכים אליהם חרקים רבים, ושיטות ההדברה המקובלות (פרט לגידולים מיוחדים שיש עליהם פיקוח) לא מצליחות בד"כ להביא לנקיון מוחלט. ולכן מסתבר שלכל מין ששייך לאותם סוגים שמנינו אין חזקת היתר וע"כ חייבים לבדוקו גם כאשר אין מידע עליו. ועי' למהר"י אסאד (שו"ת יהודה יעלה ח"ב סי' רכט, מובא בדרכ"ת ס"ק צג ד"ה ומ"ש) שדן במין עדשים שהגיע ממדינה אחרת ושם היה ידוע כנקי, וכתב שיש לחוש להם, מכיון שבמדינה זו דרך כל מיני העדשים להתליע.

16. אמנם הט"ז (ס"ק יב) כתב שאין חובה לבדוק מה שמתליע רק בתלוש שהרי אין התולעים שנוולו בתלוש נאסרים אלא משיפרשו מן הפרי ויש להקל מספק ספיקא: ספק אין חרקים ואת"ל שיש, שמא לא פרשו. וכ"כ הפר"ח (ס"ק יח), הבן אברהם (סי' נ סעי' לד) והזבחי צדק (ס"ק ל). ועי' פמ"ג (מש"ז ס"ק יא). ועי' שו"ת בית שלמה (סי' קנד דף סב ע"ב) שכתב דהיינו דווקא בחרקים קטנים שאין דרכם לפרוש חוץ לפרי, אבל בלא"ה קרוב לוודאי שפרשו. ומ"מ נחלקו הפוסקים אם יש לסמוך על ס"ס במקום שאפשר לברר ע"י בדיקה: דעת הרא"ש (ע"ז פרק ב סי' לה) שאין חובה לברר בספק ספיקא (כשיש חזקת היתר, לכה"פ). ועי' שו"ע (יו"ד סי' קכב סעי' ו); ט"ז (ס"ק ד); בהגר"א (ס"ק כא); פת"ש (ס"ק ו); ערוה"ש (סעי' יג). ולדעת הרשב"א (חולין נג ע"ב ד"ה כי פליגי) ומהר"ם חלאווה (פסחים ד ע"א ד"ה ולענין), אין לסמוך על ס"ס היכא דאפשר לברר. ועי' שו"ע (יו"ד סי' נז סעי' ט). ועי' שו"ת נוב"י (קמא, יו"ד סי' נז), שד"ח (ח"ה עמ' 194 כלל כט).

ובנד"ד הרי אפשר לבדוק את המזון ולדעת המחמירים לעיל, צריך לבדוקו. ועוד שישנם מינים שבתקופות מסוימות בשנה מצוי מאוד שמתליעים והספק שמא לא התליעו הוא ספק רעוע ואינו שקול ובכגון זה לכו"ע צריך לבדוקו, עי' כה"ח (ס"ק סג). ולכן כתבנו שלכתחילה יש לבדוק גם מה שמתליע רק בתלוש ובדיעבד אם בשל ללא בדיקה יש להקל. וכ"כ: בה"ט (ס"ק יז); פמ"ג (מש"ז ס"ק ח ד"ה עוד בסופו, ס"ק יא); שו"ת חת"ם סופר (יו"ד סי' עז); שו"ת משכנות יעקב (סי' יז דף רא ד"ה שוב וד"ה וזכיתי). ונראה שבמקום שהבדיקה קשה בגלל הכמויות הרבות כגון במפעלי מזון, אפשר שנחשב כא"א לבררו וע"כ יעשו שאלת חכם אם יכולים לבשל ללא בדיקה.

ועי' בשו"ת חת"ם סופר (שם) שהעיר שחובת בדיקתם של המתליעים בתלוש ולא במחומר, קלה יותר כיון שהיתה להם חזקת היתר, אולם למעשה סיים שמקובל לבדוקם לפני אכילה.